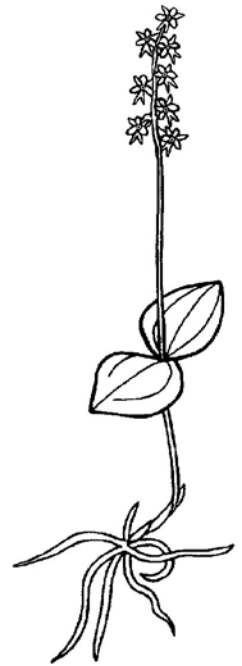

Listéra

1 - 2017

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
32. årgang, 2017, nummer 1

*****

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, esther.broch@sf-nett.no
Tlf.: 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, tr-risda@online.no
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Hilde Skauli, hskauli@hotmail.com
Tlf.: 48154998

2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

*****

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: *Linnaea Linnaea borealis*. Foto: Egil Michaelsen

ISSN: 0801 - 9460

Gudstjeneste

Jeg sitter her i en kirke
av skogduft og dogg en dag.

Linnea ringer til messe
med lydløse klokkeslag.

Og presten har intet ansikt
og prekenen har ingen ord.

Det hellige sakramente
er angen av vårlig jord.

En løvsanger kvitrer ved redet,
en bille bestiger et strå.

Og dypt i den signede stillhet
hører jeg livshjertet slå.

Det finnes en tillit i verden,
et lys over store og små

Hans Børli, 1969

I GAMLE DAGER, DA VI FANT HVITE SKOGFRUER I BRATTE LIER I LÅRDAL

Roger Halvorsen

En yngre utgave av forfatteren med det noe ”slitne” eksemplaret av hvit skogfrue
Foto: Harald Stendalen

I fjor starta jeg første dagen i ”deppemåned” min, november, med å sitte her hjemme på Hanaval og rydde opp i gamle e-poster, noe over 3000 i tallet. Noen var det bare å nulle ut, mens andre kalte på gamle minner.

En e-post datert 1. januar 2014, sendt kl. 17.41 (utrolig åssen e-poster kan spores tilbake) fra Harald brakte hyggelige nyttårsønsker og

et skanna bilde fra den tida vi ennå ikke helt var kommet noen vei i den digitale fotoverdenen. Det var fra en helgetur vi hadde til Lårdal i Telemark. Vi hadde hørt at Bjørn Moe fra Bergen museum hadde rapportert inn forekomster av hvit skogfrue *Cephalanthera longifolia* fra de bratte liene vest for Lårdal kjerke. Ekskursjonen gikk av stabelen 14. -16. juni 1991.

Vi hadde base nede på campingplassen ved den gamle brygga i Lårdal, og det var mye vakkert av flora å ”beite” på i strøket, men høyest oppe på ønskelista sto nok den ”hvite fruen”. Langs veien mot Sjausel fredag kveld registrerte vi fine ting som fuglereir *Neottia nidus-avis*, søstermarihand *Dactylorhiza sambucina*, askerstorkenebb *Geranium pyrenaicum* og stjernetistel *Carlina vulgaris*.

Fuglereir *Neottia nidus-avis*
Foto: Kristin Steineger Vigander

På lørdagen hadde vi Heddedalane som mål. Det var et eller annet sted vest for Lårdal kjerke at Bjørn Moe hadde registrert hvit skogfrue. Terrenget vest for kjerka er bratt, og det var bare tre av oss i laget som på formiddagen ga oss ut på vandring for å se etter ”de skjønne”: Harald, Kjell og forfatteren. Dette

var kanskje i en periode av livet da vi gjerne ville kalle oss ”unge og vakre”, mens vi i virkeligheten da var i overgangen til bare å måtte kalle oss ”og” eller knapt nok det. (Sjekk bildet av forfatteren!)

Vi tok sikte på å gå et stykke vestover, litt ovafor vannet og så klatre oppover mot Heddedalane. Vi passerte kjerka i fin stil, men blei hefta litt da vi ganske snart støtte på den litt berømmelige ”lårdalsasalen” som i Lids flora (2004) er lagt under småarten grenmarasal *Sorbus subpinnata* med funnsted angitt å være ”Tokke i Telemark”. Asalspesialisten Per Harald Salvesen har ved tidligere anledninger imidlertid gitt klart uttrykk for sin sterke tvil om bestemmelsen. Blada hos ”lårdalsformene” er noe breiere enn på grenmarasalen i for eksempel Porsgrunn, samt at det også foreligger andre småforskjeller. I Salvesens og Grundts hefte (2011),

”Lårdalsasalen” i Fiskarberget, Lårdal.
Liene i området er meget bratte.
Foto: Per Harald Salvesen

Roger i bratta under Heddedalane
Foto: Harald Stendalen

har forfatterne tatt med et bilde av denne "lårdalsasalen" (s. 51), og bildeteksten taler sitt tydelige språk om meningen i saken. Under bildet i heftet står det å lese:

Fig 47. I Fiskarberget i Lårdal finnes en form av småasal-gruppa som foreløpig ikke har fått eget navn. Foto: Per H. Salvesen.

"Lårdalsasalen" i Fiskarberget, Lårdal i Telemark. Dette er en form av "småasalgruppa" *Sorbus subarranensis* som ikke har fått noe navn ennå.
Foto: Per Harald Salvesen

Heftet ligger på nettet og er mer enn lesbart for den som vil se nærmere på *Sorbus*-slekta.

I vår iver etter å få se den nevnte orkidéen hasta vi ganske snart videre bortover i lia og måtte etter hvert forsere et område der det var gått et steinsprang, og veltede treer gjorde det noe uframkommelig. Men vi "unge og vakre" ga oss ikke, og da vi var kommet så langt vest som vi mente var oppgitt av Bjørn Moe, begynte vi stigninga opp lia. Den blei brattere og brattere, og samtidig blei gammelskogen, mest gran, stedvis tettere og tettere. Det botaniske utbyttet var imidlertid ganske bra, og oppmuntra av funn av skogflatbelg *Lathyrus sylvestris*, bergperikum *Hypericum montanum*, furuvintergrønn *Pyrola chlorantha*, skogfaks *Bromopsis benekenii* og stavklokke *Campanula cervicaria*, fortsatte vi klatringa.

Bergperikum *Hypericum montanum*
Foto: Kristin Steineger Vigander

Et godt stykke oppe i lia, der vi hadde gått over i krypende ”gange”, måtte vi hvile en stakket stund. Da fikk vi øye på vidunderet: ett enslig eksemplar av hvit skogfrue. Vi la oss ned, pusta ut og fant fram fotoapparatene. Det klikka og klikka i datidas speilreflekskameraer. Kanskje gikk det med et par meter film for å få det hele dokumentert. Finn W. hadde nemlig sendt oss av gårde med en hoderystende tvil som ballast: ”*Det Bjørn Moe hadde funnet var sannsynligvis noe helt annet.*” Men her sto altså arten som tidligere var kjent fra relativt bra forekomster i Hjartdal, funnet noen år tidligere av Inger Nordal og, - ja nettopp, Finn W.

Den ”skjønne” var dessverre over ”middagshøyden” og ikke lenger i sin beste alder. Med bare en blomst igjen øverst i toppen kunne den neppe lenger kalles ”vakker”, men det var vitterlig en hvit skogfrue.

Da vi vel og lenge hadde utsatt eksemplaret for en fotooppmerksomhet verdig en overivrig journalists arbeid på spesialoppdrag, beundret vi eksemplaret enda noen minutter før, til vår store forskrekkelse, den siste blomsten falt av stengelen (!). Man kan forhåpentligvis av bildet til Harald ane at det hadde vært flere blomster på stengelen, men ingen av dem var blitt befruktet.

Så sto vi, nei vi lå der, og så forskrekka på det som hadde skjedd, inntil en av oss hadde ånds-nærværelse nok til å finne fram en tom filmboks og legge resultatet

Hvit skogfrue *Cephalanthera longifolia* som den skal se ut i all sin stas.

av naturens lunefullhet forsiktig ned i den slik at vi kunne avlevere et belegg av hvit skogfrue til ”den tvilende Thomas”, Finn W., når vi kom ned til campingplassen igjen.

Så bega vi oss på hjemvei. Med bratte lier ned igjen og nærmest uframkommelige rester etter steinsprang og veltede treer friskt i minne, valgte vi å klatre videre oppover for så å vandre landeveien ned igjen til Lårdal. Nå ville skjebnen at Harald fikk en vridning på foten, sånn at han og vi måtte ta det rolig videre opp lia.

Da vi endelig nådde toppen av lia, våte av svette, og fant veien vi skulle vandre ned igjen, (og den var lang, i alle fall for et kranglevorent kne), ville et skjebnens lune at vertinna på campingplassen kom kjørende og forbarma seg over oss. Jeg erindrer svært godt at det var ei lykke for Harald som slapp en lang og vanskelig vandring nedover med

”halvannet” kne, så å si.

Vel nede møtte vi en begeistret Odd Magne som gledestrålende trakk opp av lomma en gave til Harald: en filmboks eller et glass som inneholdt en helt hvit spinner av en type som fikk han til å glømme både hvite skogfruer og et vondt kne.

Harald forteller (pers. med.) at den heter **hvit tannspinner** på norsk og bærer det klingende vitenskapelige navnet *Leucodonta bicoloria*.

Han opplyser at arten var sjelden i 1991 med bare ett funn på Vestlandet og at den var funnet litt innover i Østfold fra den svenske utbredelsen. I dag er utbredelsesområdet blitt større (sikkert på grunn av klimaendringene). Utbredelsen er likevel svært lokal.

Harald forteller også at han var i Lårdal året etter, og han fanget da

et nytt eksemplar i lysfelle utover mot Sjausel. Da ble det litt oppstyr utover natta da grunneier i lag med lensmann og representanter fra det frivillige brannvesen dukket opp for å sjekke lyset fra lysfellene oppe i lia. På den tida hadde det vært en del skogbranner i Lårdals-området. ”*Litt amper stemning med en gang, gitt!*” skriver ”entomologen” i e-posten.

Finn W. fikk den ene blomsten av hvit skogfrue som belegg til museet, og han fant heller ingen grunn til å styre sin begeistring.

Dagen og turen var vellykka, og vi feira, så vidt jeg husker, med et glass vin eller to foran campinghyttene. Champagne hadde vi ikke med.

PS. Hadde vi gått et par hundre meter litt lenger vest og kanskje litt lenger ned mot vannet (Fiskarberget?), hadde vi funnet mange flere eksemplarer av hvit skogfrue, kanskje så mange som et par hundre.

Takk

Stor takk til Harald for bilder fra Lårdal som vekket gode minner fra ”livet i TBF”. Uten dem hadde ikke denne epistelen blitt noe av. Takk også til Per Harald Salvesen i Bergen for bruk av bilder fra et herlig område av Telemark og kommentarer om ”lårdalsasalen” og til Kristin for bruk av bilder av spennende arter.

Hvit tannspinner *Leucodonta bicoloria*
https://no.wikipedia.org/wiki/Hvit_tannspinner#/media/File:Leucodonta_bicoloria.jpg

Litteratur

- Grundt, Hanne Hegre & Salvesen, Per Harald. 2011. *Kjenn din Sorbus. Rogn og asal i Norge*. Rapport fra Genressursenteret ved Skog og landskap.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

JOMFRULAND NASJONALPARK ER OPPRETTET

Stråholmen og Jomfruland i sør (2013). Foto: Telemarksavisa

Den ytre delen av kysten i Kragerø ble nasjonalpark etter vedtak av Kongen i statsråd 16. desember 2016.

Publisert 15.12.2016 Sist endra 16.12.2016

Den ytre delen av kysten i Kragerø ble nasjonalpark etter vedtak av Kongen i statsråd 16. desember 2016. Det ble også opprettet et landskapsvernområde på Stråholmen. Jomfruland nasjonalpark er på ca. 117 kvadratkilometer og omfatter produktive sjøområder, rikt naturmangfold og vakre landskaper i Kragerø kommune mellom Bamble i nord og Risør i sør.

Etter en god prosess med aktiv medvirkning fra organisasjonene i Kragerø og Kragerø kommune i over tre år, er nå Jomfruland nasjonal park en realitet! Raet nasjonalpark i Aust-Agder ble opprettet samme dag og landet har nå fire marine nasjonalparker. Fra før hadde vi Ytre Hvaler og Færder nasjonalparker der det også er store sjøområder.

<http://prosjekt.fylkesmannen.no/Jomfruland-nasjonalpark/Nyheter/Jomfruland-nasjonalpark-er-opprettet/>

PÅ JAKT ETTER FJELLVALMUE

Finn Roar Bruun

*Jeg har besøkt mange kjente botaniske lokaliteter i norske fjell, men fjellvalmue *Papaver radicum radicum* har jeg ennå ikke observert nordenfjells. Selv om det har blitt flere turer til Dovre på begge sider av Driva, har jeg ikke sett denne legendariske fjellblomsten på de klassiske lokalitetene. Man kan jo be seg med på en botanisk utflukt arrangert av en lokalforening av NBF eller ringe til en mann i en Audi, men akkurat denne gangen ville jeg finne valmua selv.*

Sommeren 2016 skulle jeg og kona dra til fjells på vandretur. Det gjør vi hvert år, og jeg må innrømme at når vi planlegger turene, kan det hende at noen av mine turforslag preges av botaniske lokaliteter. Alle landsdeler har sine spesialiteter innen blomsterriket, og det byr derfor sjelden på problemer å kombinere fine fjellturer med interessant plantejakt. I fjor gikk turen til Trollheimen og den berømte trekanten som man skal gå der: Gjevilvasshytta til Trollheimshytta, videre til Jøldalshytta før retur til utgangspunktet. Vi hadde planlagt den i flere år, men hvert år hadde den blitt utsatt på grunn av dårlig vær. Nå skulle turen gjennomføres, uansett vær, hadde vi bestemt oss for. Trollheimen har mye flott fjellflora å by på, særlig mellom Gjevilvasshytta og Trollheimshytta, der de berømte Gjevilvasskamman ligger. Kambrosilurske skiferområder gir grobunn for mye snadder. Her finnes også

fjellvalmue. Om den ikke var å finne akkurat rett ved den T-merkede stien, kunne det kanskje være en mulighet for å ta en liten avstikker? Tidspunktet, begynnelsen av juli, var helt optimalt. Planen var å gå så hardt opp til Kamtjønnin innunder Gjevilvasskamman at kona behøvde en lengre hvil. Den kunne benyttes for meg til å se nærmere på rasområdene opp mot Kamman.

Gjevilvasskamman

Ifølge Artskart var det registrert fjellvalmue der i 1947. Det kunne jo hende at det var muligheter for fortsatt å finne noe. Reidar Elven fant også en der i 1990, men han er jo professor...

Det viste seg at kona var langt sprekere enn forutsatt, til tross for at jeg hadde tynget ned sekken hennes med litt ekstra hermetikkk. Hun gikk fort, og behovet for hvil var tilstede, men det ble ingen lang siesta i regnværet. Jeg fikk allikevel fri til å ta en rask springmarsj opp i rasmarka. Men ingen fjellvalmue. Skuffelsen hang i lufta selv om den ikke kom uventet. Det er jo greit å være optimist, men jeg visste jo innerst inne at jeg måtte opp flere av de 300 høydemeterne til toppen av Gjevilvasskamman for å finne valmua.

Dvergsoleie *Ranunculus pygmaeus*

På veien opp til rasteplassen gikk vi forbi mange fine fjellblomster: først fjellkvann *Angelica archangelica archangelica* og fjellflock *Polemonium caeruleum* nede ved Gjevilvatnet, litt lenger oppe, blåmjelt *Astragalus norvegicus*. Helt oppe ved Kamtjønnin fant vi snøsøte *Gentiana nivalis*, reinrose *Dryas octopetala*, rødsildre *Saxifraga oppositifolia* i blomst, dvergsoleie *Ranunculus pygmaeus*, gullmyrklegg *Pedicularis oederi*, norsk malurt *Artemisia norvegica*, og ikke minst gullrublom *Draba alpina* og bergrublom *D. norvegica*. Gjevilvasskamman svikter ikke som plantefjell!

Turen rundt ”trekanten” ble gjennomført til tross for svært vekslende vær. Utflukten kan legges opp etter eget tempo og kan anbefales. Til tross for en flott tur følte jeg at noe manglet: fjellvalmue!

Hjemover i bilen tok vi en stopp på Kongsvoll. Planen var å spise rømmegrøt, men den hyggelige kafeen var stengt, og inne på hotellet var leveransene av grøt så langsomme at vi gikk ut før den kom på bordet, ja, lenge før vi fikk bestilt. Servicen der må skjerpes!

Hva skulle vi gjøre nå? Det fristet ikke å kjøre sørover ennå. Overnatting var bestemt å skulle skje på Folldal høyfjellshotell, et sted som absolutt kan anbefales, med utmerket rømmegrøt. ”Ikke slik mjælkegraut som de serverer andre steder”, for å sitere den godt tilårskomne verten.

Man hadde altså et par timer til

overs som kunne brukes på Norges mest berømte blomsterfjell. Vi ble enige om å skille (midlertidig) lag. Jeg ble innvilget et par timer for meg selv. Jakten på valmuen kunne ta til. Jeg hadde vært på Knutshø flere ganger før, men fjellvalmue på Dovre, eller dovrevalmuen, hadde jeg ikke sett. Utgangspunktet var Vårstigen, den gamle veien ned Drivdalen. Fra parkeringsplassen langs E6 starter den gamle kongeveien først pent, men snart stiger den bratt oppover mot Tingsvaet. Her, på veistykkets høyeste punkt, ligger et amfiformet svaberg der gudbrandsdøler og oppdøler etter sigende møttes til ting for å avklare tvister og spørsmål av felles interesse. Her var det også at man første gang fant dovrevalmue på midten av 1800-tallet. Dette ble den klassiske lokaliteten for denne planten. Dovre var jo et eldorado for samlere av planter, og det ble eksportert store mengder planter til samlere i hele Europa. Om det var derfor dovrevalmuen forsvant fra Tingsvaet, vet ikke jeg, men denne gangen var det tomt for denne gule juvelen. Lokaliteten var tilgrodd og kunne ikke kalles rasmarek. Fortsatt finnes et par-tre eksemplarer av norsk malurt her. Den er alltid artig å få med seg.

Ingen grunn til å hvile, ferden gikk videre oppover. De siste høydemeterne som ikke ble tatt i Trollheimen, skulle tilbakelegges nå! Botanikkvenner hadde fortalt om noen lokaliteter langs E6 og på elvegrus nede i dalene, men jeg kunne ikke sikte meg inn på

slike lettvinte løsninger! Det er jo en fjellplante, da må man til fjells! Tiden var knapp, og tempoet måtte settes opp. Det var ingen vei tilbake! Turen gikk videre forbi en gammel kobber-/jerngruve, men jeg kunne ikke stoppe her. Det var mye steinur mellom meg og turens mål. Men før jeg kunne begynne på den måtte jeg forsere et belte med sølvvier *Salix glauca glauca*. Det lyste lyseblått og

Blåmjelt *Astragalus norvegicus*

innbydende imot meg, men skinnet kan bedra! Alle stammene var lent utover etter mange års snøsog, og vierkvistene hadde sin fulle spenst i behold. Det føltes som om skjebnen skjøv meg ned igjen hver gang jeg tok et skritt fram.

Kammen på Nordre Knutshø hang over meg. Pusten ble merkbart tyngre der jeg hoppet fra stein til stein, alltid oppover. Fjellvalmue skal jo ha skredjord eller løs steinur. Det er en konkurransesvak plante. Man må altså ut på skråplanet og på løst underlag for å finne den. Risikoen på botanikkturer er som regel ganske lav. Det går ofte i svært langsomt tempo og ofte på kne. Men dette var ikke en slik tur! Melkesyren sprenge på i lårmusklene og pulsen dundret nå så hardt i tinningen at jeg knapt kunne høre meg selv tenke. Tenke? Rasjonaliteten hadde forlatt meg for lenge siden. Denne gangen skulle jeg lykkes!

Gulmjelt *Astragalus frigidus*

Jeg kastet et blikk over skulderen: Var det en Audi som svingte inn på parkeringsplassen langt der nede i dalbunnen? Disse rutinerte botanikerne med 200 reisedøgn for såkalt frimerkebotanisering (kjøre 50 mil, se en plante, og dra hjem igjen) var jo overalt! Det måtte da være mulig å finne noe på egen hånd uten at folk med 200 hyllemeter med botanisk litteratur skulle peke den ut for meg? Der! Var det ikke noe gult som lyste mot meg? Men her nede i vegetasjonen? Har aldri blitt så skuffet over å finne gulmjelt *Astragalus frigidus* før. Det er jo en flott fjellplante. Og litt lenger borte stod blåmjelt, en vel så eksklusiv art. Snøsildre *Micranthes nivalis* var det også her. Men der oppe da? Der var det noe gult i en fjellsprekk! Ved nærmere ettersyn var det flekkmure *Potentilla crantzii*.

Var det virkelig så langt til toppen? Der nede fra parkeringsplassen virket det ikke så langt i det fine været, men nå klorte jeg meg oppover med svetten silende ned i øynene. Ville jeg greie å se klart hvis jeg virkelig fant den? Jeg greide i hvert fall å skimte reinrose og ikke minst høyfjellsklokke *Campanula uniflora*. Den sistnevnte er jo virkelig en godbit. Men toppen ble nådd uten å se noe som helst som lignet på valmuer. Bare et par fjellryper letta forskremt foran meg. Da var det heldigvis liv på disse forblåste og karrige grusryggene. Men ingen dovrevalmuer. Plataet ble gjennom søkt uten å finne det jeg var på jakt etter. Jeg måtte nok ned i ura

igjen. Jeg tittet over kanten og kjente leggmuskulaturen dirre. Var dette forsvarlig? Nå var det for seint å snu. Jeg skled uvørent fra det flate partiet på toppen og ned i grov grus og stein. Strukturen var flat og skiferaktig, og lett å gli på. Dette kunne være rett sted. Nede i ura lyste noe hvitt mot meg. Det var knokler fra et større hvirveldyr. Noen hadde åpenbart dødd i denne ura før min ankomst. Forsvant det ikke en botaniker her på 60-tallet? Fanatisme kan jo lett føre til dødsfall. Kanskje ikke så ofte blant blomsterelskere, men man kan jo ikke vite. Jeg skled rykkvis nedover mot stupkanten som stod som en taggete kjeft foran meg nede mot avgrunnen. Ingen visste jo helt nøyaktig hvor jeg var. Knekte jeg et bein, eller enda mer vitale knokler, ville jeg gjøre selskap med min bleke

venn lenger oppe i ura. Det var for seint å snu og for seint å lytte til erfarne folk. Det måtte bære eller briste.

Jeg var i ferd med å gi opp. Skulle det heller ikke denne gang lykkes meg å finne dovrevalmue uten hjelp? Et siste blick nedover lia avslørte bare stein og enda mer stein. Men hva var det der borte til høyre? Stod det ikke noe lyst gult og vaiet i vinden som nå hadde økt merkbart på? Jeg skled over et lite sva, snublet over noen steinblokker og kravlet meg fram etter neglene i grusen som forsvant under meg mens den raste nedover mot stupkanten. På alle fire nådde jeg de umiskjennelige blomstene med

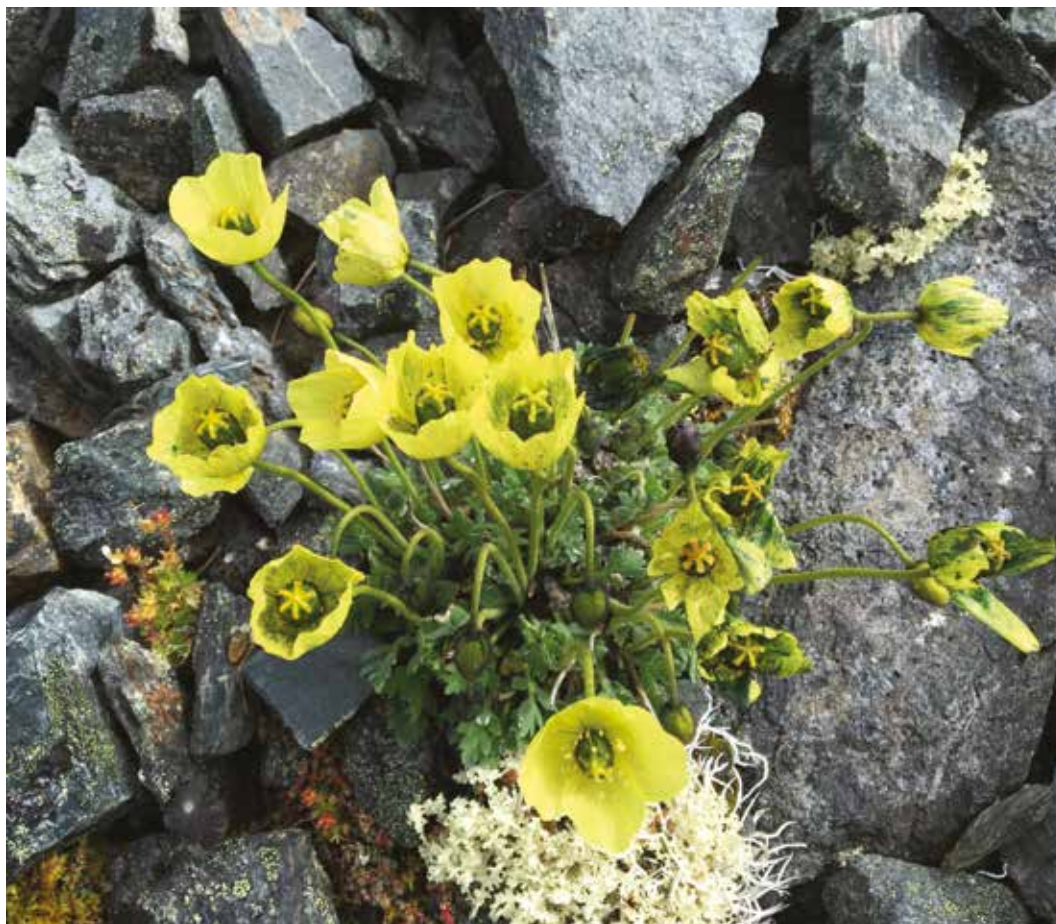

Snøsildre *Micranthes nivalis*

Fjellvalmue *Papaver radicum radicum* i habitat

Fjellvalmue *Papaver radicum radicum*

fire kronblad og den urneformede fruktknuten med et seksarmet orange arr på toppen. Dovrevalmuen! Jeg måtte sette meg litt før jeg greide å håndtere kameraet. Var det opprømthet over endelig å ha funnet den etterlengtede blomsten eller var det glede over å være i live?

Snart var min tilmålte tid ute. Jeg ventet at kona skulle gi utålmodig lyd fra seg, og ganske riktig, der tikket det inn en melding: Hvor er du? Jeg forberedte et klokt svar som på samme tid skulle forklare forsinkelsen, kunngjøre min seier over meg selv og botanikken, samtidig som jeg fortalte hvor mye hun betydde for meg. Men nei

da, telefonen gikk akkurat tom for strøm! Her var det bare å kaste seg ned i vierhavet og sprinte på videre ned den bratte stien. Noen tyske pilegrimer og et par pensjonistdamer skvatt forskrekket unna. Vel nede ved bilen kunne jeg stolt konstatere at jeg fortsatt var gift, hadde noen fine fotografier av *dovrevalmue* i full blomst og bare et par skrubbsår på minussiden, ikke mer enn en må regne med for å oppleve et eventyr!

PS: Både Roger og Øystein er alltid velvillige når jeg spør om botaniske lokaliteter. Takk til dem for alle de godbitene de har pekt ut for meg gjennom årene!

Blant guder og blomster:

HYASINT OG HYAKINTHOS, TO TING AV SAMME BLOD?

En litt vakker og samtidig sorgfylt historie fra gresk mytologi.
Kanskje også et tidlig eksempel på ”crime passionnel”

Roger Halvorsen

Innledning

I barndommen min var hyasinter noe helt annet enn hva det er i dagens språkbruk, men det vil for mitt vedkommende alltid være det det var den gangen, da vi i den tida, og i ungdomstida som fulgte, snuste oss fram rundt i kratt og skogbryn på leiting etter de velduftende orkidéene vi plukka i buketter. Da var hyasinter orkidéene som vi siden kom til å kjenne som nattfioler.

Da vi var barn, plukka vi dem til mødrene våre, mens det litt seinere i livet, i den tida vi tenker på som den glade ungdommen, var det fint å kunne imponere ei av dem vi likte best med en parfymeduftende blomst vi fant fram til i jordekantene på Bjørkøya eller hvor vi nå farta rundt i de lyse nettene under sankthansfeiringa. Mer blei det ikke ut av det i den tida da blodet bruste uvanlig sterkt der vi ruslet hjem, oppspilte og litt varme i kinna. I graset lå det kanskje ei halvvisse hyasint i fotefara etter oss over sommerenga, eller så blei den båret hjem i handa til ei med rødme i kinna. Sånn husker jeg i alle fall drømmen.

Men det var altså ingen hyasinter vi plukket til mor som barn eller la igjen etter oss i enga i ungdommen. Det var nattfioler *Platanthera bifolia*, en art som dufter særlig sterkt om kvelden og som trives på grasmark og i glissen lauvskog.

Men vi kalte dem hyasinter, et navn som er brukt i Larvik og Tjølling i Vestfold og langs hele kysten av Telemark, i Porsgrunn, Eidanger, Langesund, Kragerø og Sannidal. Noen ganger blei formen *hyaksint* brukt. (Se Arbo Høeg 1976.) Navnet *hyaksint* er også kjent i bruk om vårmarihand *Orchis mascula* i traktene rundt Langesund.

Stedvis er våre *hyasinter* ennå vanlige, men endringer på voksestedene i form av gjengroing og ikke minst plukking av arten gjør at den etter hvert blir mer og mer uvanlig.

Dette som en innledning til det jeg egentlig ville fortelle om, historien fra gresk mytologi om den vakre unge ynglingen Hyakinthos (gresk: Ὑάκινθος) som ble elskereren til guden Apollon og fikk en tragisk skjebne, og om Zefyros, vestavinden.

Apollon og Hyakinthos. *Hyakinthos' død*.
Maleri av Jean Broc 1801

Litt usikre familieforhold

Historiene, mytene, omkring Hyakinthos er mange, og de varierer alt etter hvilken lokal tilknytning de har. Som far til Hyakinthos er det oppgitt flere navn alt etter hvilken myte vi leser. Pierus (Pieros), som var konge av Makedonia, er nevnt, likeså Oebalus (Oibalos), konge av Sparta, og Amyklas, som også var konge av Sparta.

Mor hans var den vakre Kleio (gresk Κλειώ). Hun var datter av Zevs og Mnemosyne og dessuten muse for historieskrivning og helte-diktning. Hyakinthos var sannsynligvis en prins fra Sparta. (Se Wikipedia.)

Uansett går det fram at Hyakinthos i sterk grad bør regnes inn blant dem vi kan kalle halvguder.

Apollon

Guden Apollon (gresk Ἀπόλλων – Apóllōn eller Ἀπέλλων – Apellōn) var en av hovedpersonene i det dramaet som utspilte seg i mytene som blei fortalt om Hyakinthos. Zevs var kjent som en kvinnekjær gud som fikk mange sønner og døtre med mange forskjellige kvinner, det være seg gudinner, halvgudinner eller vakre jordiske kvinner. I dette tilfellet dreide det seg om Leto (gresk Λητώ). Leto var altså en av Zevs mange elskerinner, og dette kjærlighetsforholdet resulterte i at hun fødte Apollon og tvillingsøsteren Artemis, kyskhetens og villmarkens gudinne. Leto var datter av titanene Koios og Foibe. Hera, kona til Zevs, som samtidig var søster til sin ektemann, fikk snusen i det som var på gang, og som vanlig forsøkte hun å gjøre livet så vanskelig som mulig for Leto da hun skulle føde. Hun hadde lagt seg til denne vanen straks hun kom under vær med husbandens mange sidesprang som ofte bar frukter i form av sønner og døtre rundt om. Hera hadde i dette tilfellet tatt alle øyer og alt land i ed på at de ikke skulle gi husly til Leto når barna hennes skulle fødes. Hun glømt imidlertid den lille øya Deles (Dilos, Delos), og her blei så Apollon og Artemis født. Hera var ironisk nok gudinne og den høyeste beskytter av ekteskapet, med en husband som ”la ned” alle kvinnebekjentskaper som han fant behag i. Skjebnen kan i sannhet være lunefull.

Apollon blei i gresk mytologi dyrket som lysets, klarhetens,

sangens og kunstens gud og beskytter, og dermed også leder for de ni musene som var gudinner for kunst og vitenskap, døtre av Mnemosyne (gresk: Μνημοσύνη) og, ja, hvem andre enn Zevs. Apollon blei også dyrket som gud for mange andre områder i den greske mytologien, og det er fortalt mange historier om han og alt han drev med. Akkurat som faren, Zevs, blei han etter hvert kjent for de mange kjærlighetsaffærene sine (Henrikson et al 1986).

Zefyros og Kloris*

Zefyros (gresk: Ζέφυρος) var den personifiserte vestavinden i den greske mytologien. Han framstår også som en av hovedaktørene i dramaet. Han var kjent for å være den milde og vennlige som brakte våren til naturen, men han kunne også å være både vill og tungsindig.

Zefyros blei regnet blant de såkalte Anemoi, som i gresk mytologi var vindguder. De fire viktigste var Boreas (nordavinden), Zefyros (vestavinden), Notos (sønnnavinden) og Euros (østavinden). Disse fire var ifølge tradisjonen søsken.

Det er fortalt at Zefyros hadde flere koner alt etter hvilken historie som ble fortalt. Det er sagt at han for eksempel var gift med Iris, regnbuens gudinne. I utgangspunktet var den vakre regnbuegudinna en jomfruelig guddom, men i seinere utlegninger skal hun ha giftet seg med Zefyros, og sammen fikk de guden Eros. (I antikken blei det diskutert ganske kraftig, blant annet

Utsnitt av maleriet *Chloris and Zephyrus gave birth to Flora*.
Sandro Botticelli (1445-1510)

de store filosofene imellom, hvem og hva Eros egentlig var.)

Den mest vanlige versjonen er imidlertid at han, Zefyros, blei gift med Kloris (gresk: Χλωρίς - Chloris) etter at han røvet henne bort. (En av de greske dikterne, Apollodoros, skrev at Kloris var datter av Boreas, nordavinden, altså bror av Zefyros. Det var sannelig vanskelige familieforhold på den tida!) Han fikk flere barn med henne, blant andre sønnen Karpos (Carpus) som var ”fruktens

gud”. Etter at Zefyros hadde røvet bort Kloris og giftet seg med henne, blei hun opphøyd til gudinnen over blomstene. I romersk mytologi blei hun kalt Flora.

Det er sagt at Kloris også hadde vært gift med Nelus (Neleus), et barnebarn av Poseidon, og blei dronning av Pylos. Med Nelus fikk hun sønnen Periclymenus (Se *Lonicera periclymenum* = vivendel).

Vi kan vel kanskje etter hvert slå fast at figurene i den greske (og romerske) mytologien ofte levde etter lyst mer enn etter kyskhetens normer.

*En annen Kloris som også blir forvekslet med eller også ansett som Zefyros' hustru, er en nymfe som i mytologien var knyttet til våren, blomstene og veksten i naturen. Hun skal ha oppholdt seg i "de elyseiske enger", som var de saliges oppholdssted etter døden, ifølge den greske mytologien. Historien forteller at man tenkte seg at hun også var ansvarlig for at flere kjente skikkelser i mytologien ble omskapt til blomster. Her kan nevnes Adonis, Krokus, Hyacinthus og Narkissos.

Ordet chloris er sannsynligvis avledet av et gresk ord med betydningen "blekgrønn" eller "grønn gul".

Apollon og møtet med Hyakinthos

Historien omkring Hyakinthos' skjebne er relativt kort, men den er likevel en av de mer kjente mytene i gresk mytologi, en myte der,

som vi har sett, flere mytologiske personligheter er involvert.

Det hadde seg slik at Apollon en dag fikk øye på en gjeter som satt og spilte vakker musikk på ei fløyte. Musikken var så vakker at den lød som sukk fra furutrær, er det blitt sagt. Apollon gikk opp til den vakre unge gjeteren og spurte hvem han var. Hyakinthos, fikk han til svar. Apollon ba om å få spille på fløyta, og Hyakinthos ble betatt både av skjønnheten til guden og den musikken han framførte. Apollon fortalte etter hvert at han likte Hyakinthos godt og ba han om å bli med han. Hyakinthos sa da at han måtte passe sauene han hadde ansvar for og ikke kunne dra fra dem. Apollon lovet derfor å komme neste dag. Han kom dagen etter, og i løpet av de følgende dagene blei de to gode venner og lærte å bli glade i hverandre. Man kan vel konkludere med at de blei elskere. Dette med forhold menn imellom var en vanlig foreteelse i den gamle greske kulturen.

Zefyros, "vestavinden", inn på banen

Zefyros hadde også kastet sine øyne på den vakre Hyakinthos og rett og slett blitt forelsket. Av noen er denne forelskelsen betegnet som grensen til begjær. Sjalusien blei vekket hos Zefyros over det kjærlige vennskapet som vokste fram mellom Apollon og den unge gjeteren, og nå blei historien brått kortere enn kanskje ventet.

Apollon og Hyakinthos dreiv ofte med lek og idrett når de var sammen.

En dag de dreiv og kastet diskos, slengte Apollon diskosen både høyt og kraftig og med stor dyktighet. Hyakinthos fulgte den spent med øynene og løp av sted for å fange den for så å gjøre sitt kast. Slik gikk det ikke. Da diskosen tok bakken, spratt den opp igjen med stor kraft og traff han i pannen. Han falt om bevisstløs, og Apollon ilte til, løftet opp sin elsker, men han var alt død av skadene.

Apollon blei nærmest vanvittig av sorg, og han nekta nå Hades, herskeren i dødsriket, å få sjela til Hyakinthos. I stedet vokste det fram en vakker blomst med en lillarød farge der blodet var falt til bakken. Men dette var ikke nok for Apollon som nå merket kronbladene med sorgen sin der du visstnok skal

kunne lese ”Ah! Ah!” (Ovid, 2015).

Denne blomsten fikk navnet Hyakinthos og dukker hver vår opp for å minne oss om ynglingens skjebne.

Zefyros den skyldige?

Som nevnt var Zefyros også svært forelsket i Hyakinthos og var meget sjalu på Apollon. En versjon av myten vil derfor ha det til at siden Hyakinthos foretrakk Apollon, blei Zefyros så harm at han blåste diskosen ut av kurs da Apollon kastet den, og at den så traff Hyakinthos i hodet og drepte han. Apollon blei rasende, men Eros beskyttet Zefyros siden handlingen hadde skjedd i kjærlighetens navn. Dette grenser vel kan hende opp mot det som på fransk betegnes som ”crime passionnel”.

Dyrka form av hyasint

Vill form av hyasint

Det førte til at vindguden sto til tjeneste for Eros for alltid.

Ja, den kjærligheten, den kjærligheten. Det er mangt den ufortjent får skylda for.

Men pene blomster blei det i alle fall av slikt i den greske og romerske mytologien.

Kanskje ikke hyasint likevel?

Nå er det imidlertid mange som

hevder at det ikke dreier seg om vår moderne hyasint i dette tilfellet, ei heller nattfioler eller vårmarihender. Noen mener at det heller dreier seg om en eller annen art av iris, riddersporer eller stemorsblomster.

I en lokal versjon av denne myten fra Sparta, ble Hyakinthos og hans jomfruelige søster tatt med til de elyseiske engene av gudinnene Afrodite, Athene og Artemis.

Litteratur

Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.

Henrikson, A., Törngren, D. & Hansson, L. 1986. *Heksikon. En eventyrlig oppslagsbok*. Norsk utgave v/ Dag Gundersen. Den norske bokklubben.

Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Ovid. 2015. *Metamorfoser*. Nyutgave. Tolket og kommentert av Ingvar Björkeson. Natur & Kultur.

Nettsteder:

<https://no.wikipedia.org/wiki/Anemoi>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Apollon>

<https://sv.wikipedia.org/wiki/Chloris>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Hyacinth_\(mythology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Hyacinth_(mythology))

<https://no.wikipedia.org/wiki/Hyakinthos>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Kleio>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Leto>

Listéra for 20 år siden:

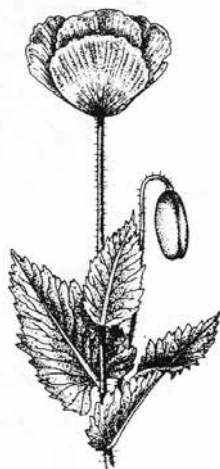
BOTANISK ODYSSÉ I MYTER, MAGI OCH LITTERATUR

Harry Andersson

Sumererna trädde fram i historiskt ljus i Mesopotamien c:a 5.000 år f.Kr. (*meso*=mellan, *potamos*=flod: landet mellan Eufrat och Tigris). I deras kilskrifter från 3.000 år f.Kr. påträffar vi de första skriftliga källorna med uppgifter om läkemedel från växtriket. Opium, timjan och lakritsrot ingick i medikamenterna. Arsenalen mot sjukdomar utökades efter hand.

I papyrusrullar från Egypten 1550 år f.Kr. omnämnes inte mindre än 700 olika läkeväxter. Ett stort antal recept finns nedtecknade. Aloe, malört, myrra och indisk hampa användes flitigt. Torkad hampa med hartsrikt innehåll hette ursprungligen *haschisch*, ett arabiskt ord för "torkad ört". Förkortningen hasch håller numera på att försvinna för andra populärnamn (crack mm.).

Opiumsvalmue

I stenskrifter från Babylon på Hammurabis tid c:a 1800 år f.Kr. omnämnes bl.a. sennablad, saffran, kanel och vitlök. Dekokter, salvor och tinkturer (spritlösningar) bereddades av olika läkeväxter. Kulturer avlöste varandra, blomstrade och förföll, men föreställningarna om växternas läkande förmåga övertogs och utvecklades under århundradena.

Malurt

Via karavanvägarna och med sjöfart fördes inte bara levande växter och torkade växtdelar utan också traditioner, myter och sägner, som omformades i nya kulturella utsmyckningar. Indiens syndaflodsberättelse och Hammurabis tio Guds

budord är exempel på överflyttade kulturinslag, som i omklädd form återges i Gamla Testamentet. I den indiska syndaflodsberättelsen fastställer Gud vad som skal tagas med i arken:

”Du skall taga alla läkeväxter, alla olika frön och ett par av alla slags djur.”

Från de indiska Vedaskrifterna härstammar också signaturläran (*signum* = kännetecken). Växterna har genom skapelsen fått sådana former och färger, som talar om vad de kan användas till. *”Lika botar lika”* hette det. Rödbruna blad har förmågan att bota leversjukdomar. Lunglavens rutmönstrade ytstruktur är ett signum på lavens användbarhet mot lungsjukdomar, etc.

Planter som lignet hår, øket hårveksten

Med rätt eller orätt försöker dagens kinesiska vetenskapsmän bevisa att deras föregångare var först att upptäcka och uppfinna praktisk taget allt, långt innan samma företeelse dyker upp i

Västerlandet. Världens ”första” örtabok och läkemedelsförteckning skrevs i Kina 2700 år f.Kr. Även om den var en samling, som bygger på äldre traditioner, fick den ny och stor genomslagskraft och översattes och avskrevs ända in i medeltiden. I boken, som var betitlad *Pen Tsao*, fanns 730 växtdroger beskrivna.

Blomster som lignet øyne, ga skarpt syn

Med grekernas och romarnas inträde på den historiska arenan infördes en mera systematisk och provetenskaplig behandling av botaniken. Theofrastos, som var lärjunge till Aristoteles, har blivit kallad botanikens fader.

Theofrastos

Han skrev på 300-talet f.Kr. det första botaniska verk man känner till. Det innehåller beskrivningar av c:a 500 växter och deras användning inom medicinen. Ett stort antal örtaböcker tillkom under århundradena e.Kr. Ända fram till 1900-talets första årtionden var örtmediciner dominerande vid sjukdomsbot. Ännu vid milleniet år 2000 beräknas knappt hälften av alla medikamenter ha sitt ursprung i växtprodukter. Hur mycket är vi belastade med traditioner och foreställningar från det förgångna?

Under den katolska tiden i Norden odlades medicinalväxterna i kloster-trädgårdarna och medicinerna ansågs inte verksamma, förrän de välsignats av kyrkans tjänare. Efter reformationen övertog de profana botaniska trädgårdarna odlingen av läkeväxterna, men sortimentet uppblandades efter hand med inslag av andra nyttoväxter och kuriositeter. Först omkring 1700 började de botaniska trädgårdarna att gradvis frigöra sig från den medicinska inriktningen. Odlingen av nytto- och prydnadsväxter motiverade den ekonomiska satsningen. Så småningom kom odlingar för den systematiska botanikens behov att bli dominerande. Dagens målsättning för de botaniska trädgårdarna är mangsidig och till en del museal. Det aktuella slagordet "Genetisk diversifikation" (en floskel för ärftlig mångfald) döljer kanske en förevändning för en konservativ syn på uppgifterna.

Ett aktuellt exempel på ett verkligt bevarande av en art och dess återplantering i ursprungslandet utgör *Sophora toromiro*, ett träd tillhörigt ärtväxtfamiljen. Frön från de sista exemplaren i världen räddades till Göteborgs Botaniska Trädgård och gav upphov till plantor, som odlats där sedan 1940-talet. Materialet har senare klonats och återplanterats på Påskön, varifrån växterna ursprungligen hämtats men där de senare utplånats. För att försäkra sig om överlevnad av växten i Europa har man även delat med sig av plantor till Kew Botanical Garden i England. Ett flertal andra utrotninghotade växter har räddats genom insatser av mycket hängivna trädgårdsmästare vid de botaniska trädgårdarna.

Innhøsting av medisinske urter

Genom tiderna har växter haft en särskild betydelse vid religionsutövning. Rökelse i templen innehöll ofta kryddstarka eteriska ångor från ett flertal växter. Kanel, kardemumma och myrra var standardingredienser. Balsamering

till evigt liv skedde genom att kropparna ingneds med krossade växter av bl.a. *Artemisia*-släktet. Kropparnas håligheter fylldes med myrra, aloe, kassia och andra växter, som legat i vin eller var färska och hämtade från speciella trakter, där aromen var särskilt utpräglad. Runt de balsamerade kropparna fanns i regel en bädd av kryddväxter och mer eller mindre giftiga arter.

Myrra

Den katolska kyrkan gav växterna namn med religiös anknytning. Kristi törnekrona, Jungfru Marie nycklar, Jungfru Marie sänghalm, judasträdet, Kristi blodsdroppar och johannesört är några exempel på namn, som lever kvar i nutiden.

Långt dessförinnan hade grekerna tillägnat växtnamn till sina gudars och deras skyddslingars ära. Ofta var namnet förbundet med en sägen om speciella bedrifter. *Achillea millefolium*, på svenska röllika (av rödläka), bär släktnamnet efter hjälten Akilles, som förband en

sårad vapenbroder med växtens blad. *Daphne mezereum* anknyter till nymfen Dafne, som var i tjänst hos gudinnan Artemis. Nymfen förföljdes av den kärlekskranke Apollon och förvandlades till ett ”träd” för att slippa förnedras.

Ryllik

Artemis har sitt namn invävt för framtiden i släktnamnet *Artemisia*.

I grekiska skrifter nämnes flera växter för första gången vid namn, som har en dunkel bakgrund. Mossa hette i tidig grekiska *bryon* (något som växer översvallande; jämför *embryo* = foster eller grodd). I etymologiska verk uppges ofta författare som Theophrastos (300-talet f.Kr.), Dioskorides (första århundradet e.Kr.) och Plinius (23-79 e.Kr.) ha lämnat förstagångsuppgifter om växtnamn, t.ex. *Atriplex*, *Butomus*, *Cichorium*, *Eupatorium*, etc.

Oliventre

Redan tidigt i den botaniska historien gavs vissa växter en symbolisk betydelse. Olivkvisten, som tecken för fredsvilja, har en förhistoria långt före Gamla Testamentets tillkomsttid. Lagern (laurbær) som segersymbol fanns inte bara i grekernas kultur, utan hade sin motsvarighet i andra städsegröna arter i Orienten. Med tiden utvecklades ett samband mellan växterna och praktiskt taget varje psykisk yttring. Svartsjukan, troheten, kärleken, falskheten, dygden, sorgen, minnet - alla hade de en representant i växtriket. För antikens och medeltidens människor var det av allra största vikt att känna till denna symbolik, så att en hyllning fick den rätta innebörden.

Den författare, som senare till fulländning använt blomsterspråket för att karakterisera personligheter, är William Shakespeare (1564-1616). På inte mindre än 800 textställen nämnes växter i symbolisk betydelse i hans dramer. Flest förekommer anspelningarna i *En midsommarnattsdröm* och i *Hamlet*.

Shakespeares dramer innehåller ovanligt många botaniska uppgifter, men man får aldrig glömma, att växterna är rekvisita för att ge karaktär åt aktörerna. En bekräftelse på detta kan en replik i *The Merry Wives of Windsor*, akt V, scen V, sägas vara: (Anne:) ”Fairies use flowers for their charactery”.

En del växtsymbolik har gått förlorad, annan är gåtfull för nutida tolkare. Det har inneburit många problem för översättare att kortfattat återge den symboliska innebörden.

En svensk översättare vid mitten av 1800-talet försökte finna nya namnkombinationer för att täcka symboliken, t.ex. smickersöta (för fänkål-symbol för smicker) och kuttergräs (för akleja-symbol för köttslig lusta).

Även om några bearbetare varit botaniskt bevandrade, har översättningarna inte alltid blivit botaniskt korrekta, vilket den anakronistiska förekomsten av växtnamnet gatkamomill (tunbalderbrå) visar.

Denna växt gjorde sitt inträde i Europa först vid 1800-talets mitt. Shakespeares bluebell är inte *Campanula*-blåklocka utan en *Scilla*-art. Coco-flower har inte med gök-blomster att göra. Coco var det gängse ordet för dåre. Cuckoo är gök (men kan också betyda: *Tittut*).

I *Hamlet* akt IV, scen V, delar Ophelia ut växter med symbolisk betydelse, när hon i själva verket vill milt tillrättavisa Laertes:

“There’s rosemary, that’s for remembrance; pray you, love, remember! And there is pansies, that’s for thoughts”.

Rosmarin var en symbol för minnet och penséer (stemorsblom) för (efter)tanken. I en annan replik:

“There’s a daisy; I would give you som violets, but they withered all when my father died. They say he made a good end.”

Tusenskönan och den mångfärgade styvmorsviolen (Natt og dag) betecknade bedräglighet och skojeri. Ett vardagsnamn på *Viola tricolor* var Love-in-idleness: ”kärlek på skämt.” Oberon säger i *A Midsummer-Nights Dream* akt II, scen I:

“Yet mark’d I where the bolt (blixst eller ”pil”) of Cupid fell; it fell upon a little western flower, before milkwhite, new purple with love’s wound, and maidens call it Love-in-idleness.”

Natt og dag (Viola tricolor)

Cupido var romarnas namn på kärleksguden, grekernas Amor. Den helfärgat blå skogsviolen var däremot trohetens symbol. Det gällde att skilja på violerna vid uppvaktningar!

Ophelia: ”And there is pansies...”

Trots att Shakespeare får sägas ha varit botaniskt kunnig eller bevandrad, räckte inte alltid kunskapen om växterna till för författarens behov. Ett 20-tal växter omtalas för första gången i hans dramer och tre bestående engelska växtnamn har Shakespeare till upphovsman. Av Storbritanniens i dag drygt 2.000 växter, var 500 kända vid 1600-talets början. Av dessa nämnes i dramerna 170 arter, däri inräknat ett fåtal odlade växter. Rosen, liljan och eken omnämns flest gånger.

Om mina läsare funnit något intresse i ovanstående artikel, är det möjligt att jag återkommer med fler strövtåg i floras rike. I annat fall får jag pryda meg med ett fång vinruta: ångerns symbol.

*“When daisies pied and violets blue
And lady-smocks all silver-white
And cuckoo-buds of yellow hue
Do paint the meadows with delight,
The cuckoo then, on every tree
Mocks married men, for thus sings
he:
Cuckoo, cuckoo. O word of fear,
unpleasing to a married ear.”*

(ur *“Love’s Labour’s Lost”*, akt V,
scen II)

Illustrasjonene

Illustrasjonene er tilføyet av redaksjonen og har derfor norsk tekst. Flere av dem vi har brukt er gjengivelser fra gamle floraer og andre eldre verk.

Ellers har vi sakset:

Valmue og ryllik fra: *Medisinske urter*. 1982. Teknologisk forl.

Malurt fra: Swahn, Jan-Øjvind. 1991. *Krydder*. Teknologisk forl.

Myrra fra: *Våre medisinske planter*. 1984. Det Beste.

Natt og dag fra: Brøndegård, V. J. 1987. *Folk og flora 2*. Rosenkilde og Bagger.

Oliventre fra: Finne, Ferdinand. 1990. *Vandrer mot en annen strand*. Dreyers forl.

Vinrute fra: Hollis, Sarah. 1990. *The country diary herbal*. Exeter.

Vinrute

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 1/11-2017. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2016-2

Riktige svar var:

Bilde 1: kratthumleblom. Bilde 2: sanikel. Bilde 3: tyttebær. Bilde 4: rosenrot.
Bilde 5: akeleie. Bilde 6: bekkesildre. Bilde 7: veikveronika. Bilde 8: setermjelt.

Vinnere:

nr. 1 med 8 rette: Sissel Røhølhaugen, Siljan

nr. 2 med 7 rette: Guro Grasbekk Groven, Notodden

Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

MATHIAS NUMSEN BLYTT – HANS TILKNYTNING TIL LARVIK

Tor Harald Melseth

Mathias Numsen Blytt er en av norsk botanikks største pionerer. Hans hovedverk *Norges flora*, et trebinds verk, kom ut i perioden 1861-1876. Det første bindet ble utgitt i 1861 av Blytt selv, og da faren døde i 1862, tok hans sønn Axel Blytt ansvaret for utgivelsen av de to siste binda i 1874-1876. Floraverket bygger på mange års feltarbeid over det ganske land.

Mathias Numsen Blytt var professor i botanikk ved Universitetet i Oslo, og universitetets botaniske museum ble grunnlagt etter at universitetet hadde kjøpt inn herbariet hans.

Mathias Numsen Blytt, ca. 1860

Mathias Numsen Blytt ble født i Veglo i Overhalla i Namdalen i 1789 som den nest eldste av ti søsken. Da han var 16 år gammel, døde hans far, og enken satt alene tilbake med ansvaret for søskenflokket. Med hjelp fra mange hold greide familien seg gjennom en vanskelig periode.

Mathias kom i huset til domkirkens sogneprest i Trondheim, Jonas Angell. Han ble student fra Trondheim katedralskole i 1810 og flyttet kort tid etter til København for å studere juridikum. Etter et års tid måtte han, på grunn av svært dårlig økonomi, gi opp dette studiet.

I 1812 fikk han stilling som privatlærer i Larvik, og under sitt opphold her i byen kom han i 1815 i kontakt med daværende kronprins Carl Johan, som av sine private midler satte ham i stand til å ta opp sine studier ved vårt nye universitet i Kristiania, som var opprettet i 1811.

Vi vet ikke så mye ellers om de tre årene hans i Larvik som privatlærer, men det er grunn til å tro at han her har fattet en interesse for naturen som han tok med seg videre i livet.

Hvem han var privatlærer for, vet vi heller ikke med sikkerhet. Jeg har en teori her som jeg vil komme tilbake til seinere i artikkelen.

Blytt tok ingen embetseksamen ved universitetet, og det stillesittende livet han førte var til skade for hans helse. Hans lege, den senere statsfysikus Jens Grønbech Døderlein, anbefalte ham da å ta lange spaserturer i byens omegn. Det var på disse turene han for alvor fikk interesse for plantelivet, og han fikk etter hvert muligheten til å skaffe seg en stilling innen botanikken. Han skriver selv at han

”aldri studerede Lovkyndigheden med Lyst og at han visste at ingen oppofrede sig utelukkende for Botanikens Studium.”

Lektor Flor* døde i 1820, og Blytt så en mulighet til å kunne overta hans post på sikt.

Fra 1821 ble botanikken hans hovedstudium, og han startet sine reiser dette året. Det var sannsynligvis ikke tilfeldig at han allerede det første året reiste tilbake

til Larvik der han noen år tidligere hadde tjenestegjort. Gjennom de kommende 40 årene hadde Blytt botaniske reiser over hele Norge, fra Finnmark i nord til Agder-fylkene i sør.

Larvik og omegn besøkte han fire ganger. I tillegg til reisen i 1821 gjennomførte han reiser hit i 1824, 1826 og 1829. Ved Botanisk museum på Tøyen og i herbariene i Bergen, Trondheim og Tromsø er det registrert 237 belegg fra det som omfatter nåværende Larvik kommune.

Det er sagt at M.N. Blytt må ha hatt en ganske enestående rent intuitiv sporsans, for han fant på sine reiser straks fram til de mest interessante lokalitetene.

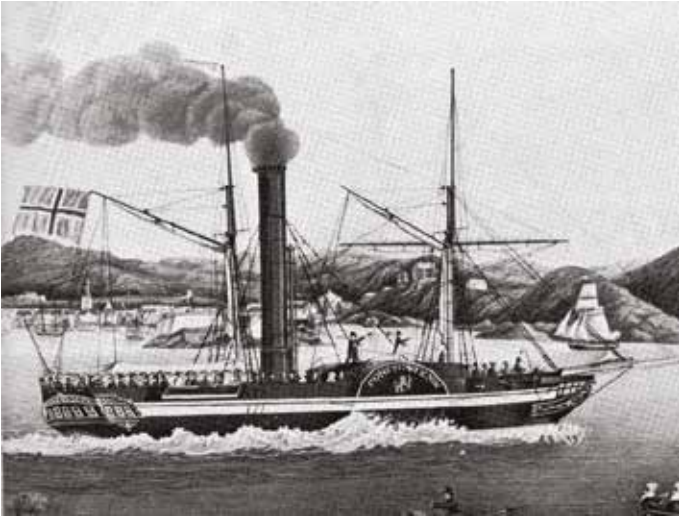
Plantefunn der det refereres til lokaliteter i Larvik

På sine Larviks-reiser fant Blytt fram til de rike områdene i *Viksfjord* og på *Brunlanes-kysten*, samtidig som han også var innom lokaliteter som lå innenfor kysten. Reisevirksomheten den gangen var langt mer krevende enn i dag. Trolig måtte det god planlegging til, og ekspedisjonene måtte utrustes godt.

Larvik fikk ikke togforbindelse før over 50 år seinere, så det var båt som var transportmiddelet den gangen: *”Den 2. juni 1829 reiste han med Dampbåten Constitutionen fra Christiania til Laurvig hvor han excurrerede i nær tre Uger.”* (Fra Finn Wischmann, etter Blytts Optegnelser fra 1829 – se siste avsnittet.)

***Lektor Martin Richard Flor (1772-1820)**

Han var dansk-norsk skolemann og ansatt ved katedralskolen i Christiania. I 1811, ved opprettelsen av Det Kgl. Frederiks Universitet, var han kandidat til et professorat i botanikk eller økonomi. På grunn av dårlig økonomi ble den yngre Christen Smith ansatt som professor i ”botanikk og statsøkonomiske vitenskaper”. Fra 1814 vikarierte Flor for Smith som ikke begynte i stillingen på grunn av en reise som varte i flere år. Da Smith døde på Kongofloden i 1816, ble Flor ansatt i Smiths sted som *lector botanices*. Mens Flor vikarierte for Smith, ble han den første som foreleste i botanikk ved universitetet i Christiania.

Constitutionen

Seinere botanisering i Viksfjord omkring 1900 gikk med seilbåt ut fra Ula. Det ser vi ut fra bildedokumentasjonen av blant annet Axel Blytt.

Det er grunn til å tro at Numsen Blytt seilte med båt fra *Fredriksvern*. Han angir funn blant annet med ”*Svenner ved Fredriksværn*”. Dessuten har han ingen plantefunn fra Ula-området, noe som var svært vanlig på de seinere ekspedisjonene.

Svenner med fyret ligger ute i Larviksfjorden, et stykke sør-sørøst for Stavern. Fyret var ikke bygget da Blytt besøkte Svenner.

På *Svenner* gjorde han flere interessante funn: førstegangsfunn i Norge av bendelløk *Allium scorodoprasum*, villøk *A. oleraceum* og storveronika *Veronica longifolia*. Et merkelig funn av revestarr *Carex vulpina* fra *Svenner* ligger i herbariet i Bergen. Kan det her være en forveksling med knortestarr *C. otrubae*? Reisen til *Svenner* skjedde Sankthans-dagen 1829. Det foreligger for øvrig en lang artsliste fra turen.

Fuglestarr *C. ornithopoda*, også fra *Svenner*, er ikke gjenfunnet her.

På en tidligere tur hadde han også vært på *Malmøya*, noe som er med på å underbygge at han virkelig hadde teft når det gjaldt å leite seg fram til kremlokalitetene.

Gul frøstjerne *Thalictrum flavum*, bittersøte *Gentianella amarella*, smalsøte *G. uliginosa*, strandrødtopp *Odontites vernus* ssp. *litoralis*, engstorkenebb *Geranium pratense*, saftstjerneblom *Stellaria crassifolia* og krysningen mellom olavsskjegg og svartburkne *Asplenium septentrionale* x *trichomanes* er alle fra *Malmøya* eller andre steder i *Viksfjord-området*.

I dette området hadde Blytt mange interessante plantefunn. Strandreverumpe *Alopecurus arundinaceus* på *Lamøya* datert 1824 ble funnet av ham. Den holder fortsatt stand på et lite og presset område. Artens nærmeste voksested er Lødingen i Nordland. I Sverige er den knyttet til østkysten. ”Oldtidsballast” blir av enkelte foreslått som den mulige

forklaringen til at den vokser her. Med det menes at den kan ha fulgt med ballast som ble kastet i land fra skipene som gikk inn det grunne farvannet mot Kaupang en gang på 800-tallet. Vi får aldri et sikkert svar på dette.

I 1824 fant han også timiansnylte-tråd *Cuscuta epithimum* på Lamøya. Den er heller ikke gjenfunnet her.

Gode lokalkunnskaper

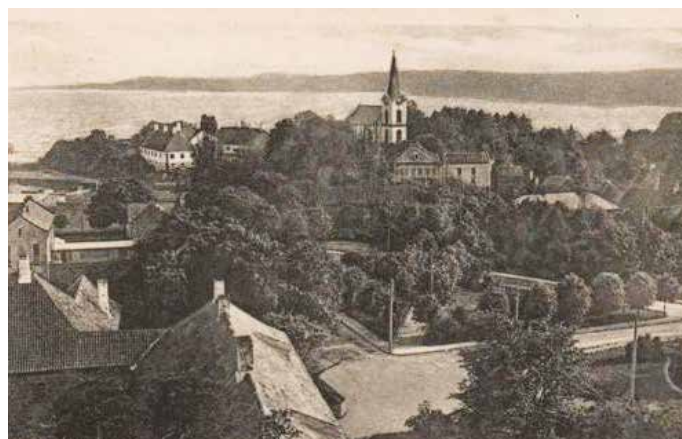
Blytt hadde utvilsomt god nytte av sine lokalkunnskaper da han igjen var tilbake i Larvik. Han angir enkelte funnsteder svært presist som eksempelvis funnet av engstarr *Carex hostiana* til ”Stiksrød ved Laurvig”. Stiksrød er et nå nedlagt gårdsbruk som den gang lå innenfor det som i dag er Fritzøeparken.

Videre var han på Salsås, eller ”in monte Salsaas”, som han skriver. Her samlet han heifrytle *Luzula congesta*, bleikfrytle *L. pallescens* og krysningsen mellom heifrytle og engfrytle *L. congesta x multiflora*.

Stedsangivelser som sekkeposter

Det er imidlertid også en hel del funn der Blytt ikke har kjent til de lokale stedsnavnene. Han har for eksempel angitt *Fredriksværn* på en hel rekke funn som sikkert er samlet mange steder på Brunlaneskysten. En annen sekkepost er rett og slett *Laurvig*.

Jordfalldalen er et område som Blytt i sin dagbok noterer at han kjente til fra tidligere. Fuglereir *Neottia nidus-avis* samlet han her to ganger, i 1821 og 1829.

Larvik kirke og Tollerodden

Krypsoleie *Ranunculus repens*, blankstorkenebb *Geranium lucidum*, skogkarse *Cardamine flexuosa*, slakkstarr *Carex remota* og skogsvingel *Festuca altissima* er likeså funn fra ”den frodige *Jordfalldalen*”, som Blytt skriver. Her lå for øvrig et båtbyggeri fram til 1894.

Fritzøe er et hyppig brukt stedsnavn på Blytts funn. Navnet er i dag knyttet til Treschow-Fritzøe, men det er et mye eldre stedsnavn. Treschow-familien kom til Norge en del seinere, men stedsnavnet ble tidligere brukt for områdene som i dag omfatter den sydlige delen av Farris med Kilen, Farris eidet, den øvre delen av Langestrand og Hammerdalen.

Her fant Blytt tvebostarr *Carex dioica*, bunkestarr *C. elata*, loppestarr *C. pulicaris*, engmariland *Dactylorhiza incarnata*, småslirekne *Persicaria minor*, dikesoldogg *Drosera intermedia*, knerot *Goodyera repens* (Jomfruhalvøya), krypsiv *Juncus bulbosus* ssp. *bulbosus*, vasskryp *Lythrum portula*,

Oversiktsbilde mot øyene, bl.a. Citadelløya og Stavernsøya.

sivblom *Scheuchzeria palustris*, gytjebærerrot *Utricularia intermedia*, sumpblærerrot *U. stygia*, botnegras *Lobelia dortmanna*, saueteig *Dryopteris expansa* og mykt brasmegras *Isoetes echinospora*. Spesielt er funnet av bunkestarr interessant. Det er naturlig at arten vokste i sumpområdet helt syd i Farris, og at den forsvant etter hvert som industrien vokste fram i dette området og arealene ble tørrlagte. Ennå burde det være mulighet for den i Kilen-området, men den er ikke seinere gjenfunnet. Vi har i hvert fall en livskraftig bestand i Vittersøtjenna.

Gloppe og Østre Halsen var funnsteder for duskstarr *Carex disticha* og stortveblad *Listera ovata*.

Fredriksværn

Fredriksværn (det gamle navnet på Stavern) var, som tidligere nevnt, funnsted for mange av beleggene etter Blytt. Havsivaks *Bulboschoenus maritimus*, strandreddik *Cakile maritima*, nebbstarr

Carex lepidocarpa, buestarr *C. maritima*, havstarr *C. paleacea*, hjertemelde *Chenopodium hybridum*, østersurt *Mertensia maritima*, storblåfjær *Polygala vulgaris*, landøyda *Senecio jacobaea*, harekløver *Trifolium arvense*, fjærehøymole *Rumex maritimus* ssp. *maritimus*, sodaurt *Salsola kali*, hesterumpe *Hippuris vulgaris*, vivindel *Lonicera periclymenum*, solbær *Ribes nigrum* ("Agnæs, i krattet ved stranden og Rakevig"), saftstjerneblom *Stellaria crassifolia*, dill *Anethum graveolens*, nordlandsstarr x saltstarr *Carex aquatilis* x *vacillans* og nubbestarr *C. loliacea* ("Agnæs, tett ved sjøen") er noen av Blytts funn fra området.

Herregården 1833

Herregården i Larvik i dag

Rasmus Linnaeus' bolig, Storgaten 36, som seinere ble "Festiviteten".

Funnet av nebbstarr har det i lang tid vært knyttet stor usikkerhet til, helt til Jan Wesenberg gjenfant arten på Rakke for noen få år siden.

At solbær så tidlig ble funnet i naturlig vegetasjon, har reist spørsmål om hvorvidt arten er naturlig viltvoksende i norsk flora. Torbjørn Alm og Anders Often har en lengre artikkel om solbær i *Blyttia* nr. 1, 2009. Blytts belegg fra 1824 er for øvrig det første i Norge. Jeg har selv sett solbær vokse i tett, mørk svartorsump på Rakke.

Om de øvrige funna over kan det sies at nubbestarr som Blytt fant ved Agnæs, har jeg aldri sett i kommunen.

Sandstarr *Carex arenaria* er oppgitt på følgende lokalitet: "op i Laugens Udløb" ved Laurvig og marigras *Hierochloë odorata* "ved Farris". Marigras vokser ennå i Kilen-området. Brunmyrak *Rhynchospora fusca* har to tidligere belegg av Blytt fra Laurvig, men disse er dessverre upresist angitt, og

Blytts lokaliteter er aldri gjenfunnet i kommunen. Imidlertid har jeg funnet dem på en ny lokalitet i Larvik kommune. Furuvingergrønn *Pyrola chloratha* har en noe underlig og utydelig angivelse: "Laurvig, Castberg."

Herregårdshaven i Larvik

I *Herregaardshaven i Laurvig* samlet Blytt marsfiol *Viola odorata*. Det er ikke uventet at han fant den der. I denne hagen ble det dyrket fram en hel del etter datidens mål uvanlige planteslag. Etter sigende kunne byens borgere få kjøpt nytte- eller pryddplanter her. Blytt har nok et funn av marsfiol fra Larvik. På herbariearket har Blytt skrevet: "Dyrket i Linaaes Have i Laurvig". Det som gjør dette funnet så interessant, er at han her helt presist angir en privat eiendom i Larvik by. Rasmus Linaae bodde i Storgaten 36, det som seinere ble Festiviteten. Han var en del av handelsborgerskapet i byen. Kanskje er vi her på sporet når det gjelder spørsmålet om hvor Blytt drøyt ti år tidligere hadde stilling som privatlærer.

Linaae døde allerede i 1806, men siden han var opphavsmann til denne hagen, gikk sikkert navnet *Linaaes have* igjen i lang tid etter hans død. For øvrig hadde boligene i Storgaten den gangen eiendommer helt ned mot sjøen. Her bodde mange av de mest velstående familiene i byen.

Det er den påfølgende eieren av Storgaten 36 som er den mest interessante. Etter en ganske dramatisk budrunde ble eiendommen

den 16. mars 1806 overtatt av overinspektør Bull som fikk tilslaget på vegne av sin sønn Even Bull. Even Bull gikk straks i gang med å forbedre gården.

I 1809 hadde han en særst heldig handel med to fat tobakk som han fikk kjøpt av en dansk jakteskipper. Under Napoleonskrigene var det tobakksnød i landet, og Bull solgte tobakken videre med en fortjeneste på eventyrlige 5.000 daler. Deler av denne fortjenesten gikk med til å modernisere Storgaten 36. Det var kanskje ikke så unaturlig at han også ansatte en privatlærer for sine barn. Blytt kom i alle fall til Larvik i 1812 og ble boende her i tre år.

I 1821 kom han tilbake første gang, og det var under en av hans botaniske

ekspedisjoner at han samlet marsfiol i det som ble kalt *Linaaes have*.

Jeg kan vanskelig se for meg at Blytt kunne ha adgang til Linaaes hage uten at han kjente eieren som på 1820-tallet var Abraham Bull, bror av Even Bull.

Even Bull var ikke like heldig under sine seinere handels-transaksjoner, og etter freden i 1814 tok dalende krigskonjunkturer knekken på en rekke av byens handelsfolk, deriblant Even Bull. Bull benyttet den eneste mulighet han hadde: flukt. Hans ”handelsreise” varte fram til 1849, da han døde i Luleå i Sverige.

Her passer det jo også godt inn at Blytt sluttet som privatlærer i 1815 da Even Bulls bror Abraham overtok eiendommen. Kanskje er dette løsningen på spørsmålet om hvor Blytt var privatlærer.

Abraham Bull sto igjen med skammen etter Even, og i 1820 gikk det ikke bedre enn at han måtte i gjeldsfengsel, men det er en annen historie.

Av Blytts øvrige plantesamlinger i Larvik kan nevnes legehørlurt *Aristolochia clematitidis* i Herregårdshagen.

Ved museet i Bergen ligger det to belegg etter Blytt herfra, i Trondheim ett belegg.

Andre interessante funn

Interessant er også funnet av melbær *Arctostaphylos uva-ursi* ved *Barkevigen* (Barkevik). Denne arten har en del voksesteder i Larvik, mest vestover mot Telemark, og i

Legehørlurt *Aristolochia clematitidis* er funnet i Herregårdshagen.

Melbær *Arctostaphylos uva-ursi*
Foto: Norman Hagen

Barkevik er et av stedene den ennå vokser frodig på svaberg nær sjøen. Giftkjeks *Conium maculatum* fant Blytt i Laurvig By. Han skriver i sine *botaniske Optegnelser fra Laurvig* fra 1826 at den vokste i gatene, og tilføyer at det er det

Gytjeblererrot *Utricularia intermedia*
Foto: Norman Hagen

eneste stedet i Norge hvor han har sett giftkjeks viltvoksende. Ellers samlet han gytjeblererrot ved *Torpumtjern* (Torpevann) og heisiv *Juncus squarrosus* i *Laurvig*. Dette siste funnet er omtalt av O. A. Høeg i *Brunlanes bygdebok* som angir funnstedet til *Haavaldsrød ved Ulfsbak*. Rome *Narthecium ossifragum* samlet Blytt i *Tjose og Brunlaugneset*.

Øvrige funn der funnstedet kun er angitt til Laurvig

For mattestarr *Carex pediformis* ssp. *rhizodes*, knortestarr, saltstarr *C. x vacillans*, ormehode *Echium vulgare*, byvortemelk *Euphorbia peplus*, bokhvete *Fagopyrum esculentum*, hjulstorkenebb *Geranium rotundifolium*, ullurt *Logfia arvensis*, kattermynte *Nepeta cataria*, hjertetjønna *Potamogeton perfoliatus*, eplerose *Rosa rubiginosa* og sanikel *Sanicula europaea* har Blytt angitt Laurvig som funnsted, mens kystmyrklegg *Pedicularis sylvatica* også er angitt fra Hedrum.

Jeg kan tilføye at mattestarr ikke er samlet seinere i Larvik. Det samme er for øvrig også tilfelle for hjulstorkenebb og kattermynte.

Blytts reise sommeren 1826

Blytt utgav i 1829 *Botaniske Optegnelser paa en Reise i Sommeren 1826*. Det framkommer her at han må ha brukt mye av tiden innenfor Larvik kommune. Blant annet besøkte han avsidesliggende steder som Vettakollane, ”steile Berge ved

Skogflatbelg *Lathyrus sylvestris*
Foto: Norman Hagen

Farrisvand og en liten Ø i Laagens Udløb.” Det må utvilsomt dreie seg om St. Helena. I alt noterte han seg 505 arter i Larvik og omegn på denne ekspedisjonen i 1826. Her kan det også nevnes tre funn fra Moholt der det var jernverk nær grensen til Siljan. Det var funn av skogflatbelg *Lathyrus sylvestris*, broddbergknapp *Sedum rupestre* og kvann *Angelica archangelica* (ssp. *archangelica*?).

Mer historikk

I løpet av de rundt 40 årene Blytt drev innsamlinger fikk han angitt 260 arter som nye for Norge.

Han levde ugift fram til 1842, da han giftet seg med den 20 år gamle Ambrosia Henriksen. Blytt var da 53 år gammel. Til tross for den store aldersforskjellen var ekteskapet lykkelig, og ekteparet fikk fem barn sammen.

Sønnen Axel, som var den eldste, tok opp arven som botaniker.

I 1837 overtok Blytt ledelsen for den botaniske hagen på Tøyen. Botaniske ekspedisjoner ble etter hvert nedprioritert.

I Kristianias kulturliv gjorde han seg bemerket. Han var en nær venn av Henrik Wergeland, som i en kort periode hadde studert teologi og i denne perioden hadde Blytt som lærer i botanikk. Wergelands dikt *Til Sylvan* (en botaniker) er tilegnet Blytt. Seinere kom diktet *Godmorgen til en botanisk venn*.

Et av versene i *Til Sylvan* lyder slik:

*Det var en skjøn Secund, min Ven!
vi mødtes førstegang,
som ei tilhørte Tiden, men
os Selv alene; og af den
en Evighed fremsprang.*

Til tross for det velkjente, spente forholdet mellom Wergeland og Welhaven, greide Blytt å bevare et vennskap til dem begge.

I de siste årene slet Blytt mye med dårlig helse. Trolig hadde han lungetuberkulose. 26. juli 1862 var han meget syk. Axel fortalte at det var kommet en forsendelse med planter fra hans botaniske venner Boissier og Reuter i Genève. Blytt gledet seg til å se på plantene, men han sa han måtte hvile først. Det ble hans siste ord.

Han sovnet – og våknet ikke igjen.

Kildemateriale

- Archer, James Ronald. 1999. "Storgaten 44 - Bygningshistorie og beboere". *Festiviteten - Et kulturhus i 200 år*. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring med støtte fra Vestfold Fylkeskommune.
- Blytt, Mathias Numsen. 1829. "Botaniske Optegnelser på en Reise i Sommeren 1826". *Magasin for Naturvidenskaberne*, 9. bind, side 241-283.
- Blytt, Mathias Numsen. Egenhendige selvbiografiske optegnelser (1827).
- Blytt, Mathias Numsen. Artslister m.m. fra botaniske reiser i årene 1824, 1826 og 1829. Utarbeidet av Finn Wischmann.
- Holmboe, Jens. 1943. "Mathias Numsen Blytt (1789 - 1862)". *Blyttia* 1(1), s. 3 -15.
- Essen, Madeleine von. 2001. "Terrassehager i Storgaten i Larvik". Tilføyelse (utkast) *Festiviteten - Et kulturhus i 200 år*. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring med støtte fra Vestfold Fylkeskommune.
- Utskrifter fra Botanisk museum over belegg på Tøyen, i Trondheim, Bergen og Tromsø.

Fra nettet:

[http://www.wergeland2008.no/wergelands...wergeland/.../til-sylvan-\(en-botaniker\)](http://www.wergeland2008.no/wergelands...wergeland/.../til-sylvan-(en-botaniker))

"Trær i solen" av Torill Marø Henrichsen, Porsgrunn Malerklubb

OM LINNEA *Linnaea borealis* L., ÅRETS PLANTE, OG "BLOMSTERKONUNGEN" CARL VON LINNÉ SOM GA DEN NAVN

Roger Halvorsen

Innledning

Historia om linnea er i grunnen et helt eventyr, ja nesten som ei hel lita eventyrbok. Hvor skal vi så begynne når vi skal si noe om den planta som "blomsterkonungen" Carl von Linné har fått knytta navnet sitt til: *Linnaea borealis*? Det er rett mange tråder å kunne nøste opp. Jeg har leita og leita, gjennom floraverk og bøker om tradisjoner og folkemedisin, gjennom historien om navnet og Linné og alle de skrifter og nettsted der jeg har kunnet finne.

Etter ei tid gikk det opp for meg at noe av det som ofte berører oss mest, er de små hjertevarme tinga vi kan finne i diktninga. Sånn er det kanskje også med linnea. De som har latt seg inspirere av, og har skrevet om linnea, er mange, men den som kanskje rører oss mest og har sagt mye, med stor hjertevarme, om denne lille rare planta, er dikteren som har hatt skogen som et levebrød. Jo, nettopp! Hans Børli! Skogens dikter. Jeg måtte fram med hans samlede dikt fra bokhylla, ei tjukk bok full av små gule klistrelapper ved de dikta der blomster var med i teksten. Jeg leste og leste, og jeg drømte meg bort

i hans verden, den verden som ga dikteren tusen grunner til å fortelle om de mange blomstrende eventyra i skogen og i engene rundt plassen Børli ved sjøen Store Børen.

Veien til linnea

Så dukka det noe opp i minnet fra tidligere: Hans Børli-selskapet! Veiene til "nettet" er kort, men når en begynner å lese, er det mange gode kroker en kan rusle på denne veien. Så kom jeg "rundt svingen" der det sto:

Klokkenes kvithet – duftens lydløse klang. Linnea (Linnaea borealis) i Hans Børli si diktning.

Det var en artikkel av Trond Arnesen* om Børli's bruk av linnea i dikta sine, eller "artikkel" er vel neppe riktig ordbruk for det fine som sto å lese der. Finn hele stykket på "nettet", les det og gled deg! Les det gjerne flere ganger for å få tak i Børli's tanker. I hele 16 av dikta hans finnes linnea med.

Jeg har fått tillatelse til å gjengi noe av det Arnesen har skrevet, og jeg valgte meg ut følgende:

Linnaea Linnaea borealis L. Foto:
Henripekka Kallio, hentet fra Wikipedia

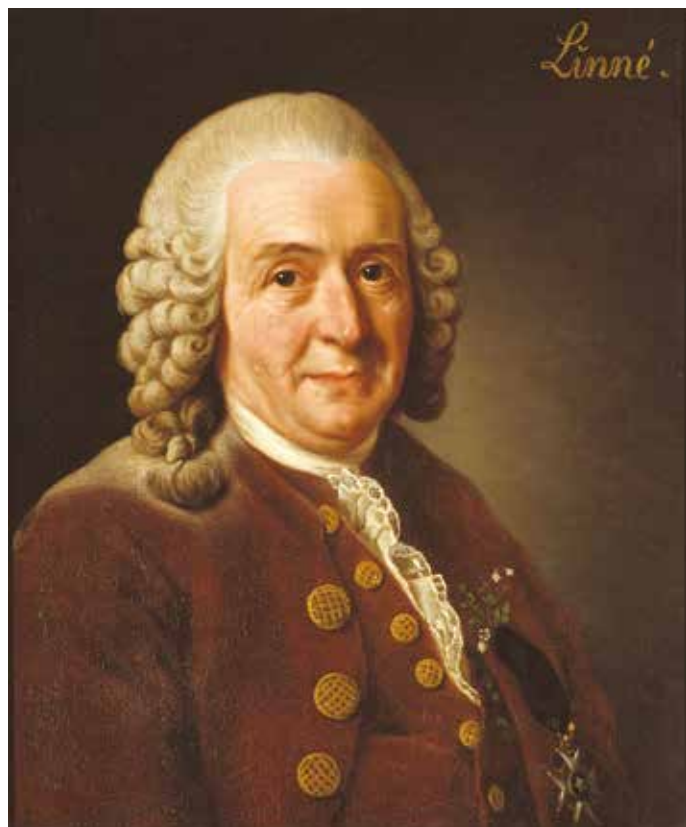
En kvast linnea

*Ennå bevarer jeg
minnet om deg, jente.
Du var så vakker,
du lyste som en villblomst
på dansegolvene i min ungdom.
Aldri turde jeg by deg opp,
jeg var for grov og grå,
hadde for store, dumme hender,
for snauslitt sjeviotdress.
Du danset med en annen
– og forsvant for meg
i årenes blå dis av avstand.
Men ennå bevarer jeg minnet om deg
djupt i mitt skrukkete gamle sinn.
Det var som en kvast linnea
varsomt holdt i
en kvaesvart tømmerhogger-neve.*

*I dette diktet fra samlinga
Dagene går mot vest (1982) er
linneaen simile for det yndige
i kontrast mot det grove. Noen
hver av oss kan kjenne oss igjen
i dette diktet, sjøl om sjeviot og
grove arbeidshender ikke var
problemet. Det var alltid noe
som var feil med oss når vi var*

*unge. Kanskje er dette enda
mer et problem i dag, også
for andre aldersgrupper, når
konsumkulturen gjør folk og
relasjoner til varer i et marked?
Er jeg god nok? Hvordan skal
jeg "selge meg"? Og bildet av
den vakre jenta, grasiøs, omgitt
av lys og velduft, uskyldig – det
er linnea. Så hun det følsomme
og vare under grovheten og
usikkerheten vår? Mange av
oss sitter vel med slike såre
og gode minner, og disse
følelsene av underlegenhet og
tilkortkommenhet er ofte tema i
Børli's dikt.*

*Trond Arnesen er førsteamanuensis
ved Høgskolen i Sør-Trøndelag,

Carl von Linné. Legg merke til at han har "vår
blomma" i knappullet.

avdeling for lærer-tolkeutdanning og for øyeblikket også redaktør for *Orebladet*, Trøndelagsavdelingens lokal-tidsskrift. Han har skrevet flere artikler om Børlis blomster for Hans Børlis-selskapet og artikler i *Blyttia* om samme emnet. Lesverdige saker! Arnesens tekst her er hentet fra ”nettet”.

Litt om navnet Linnæus og navnetradisjoner

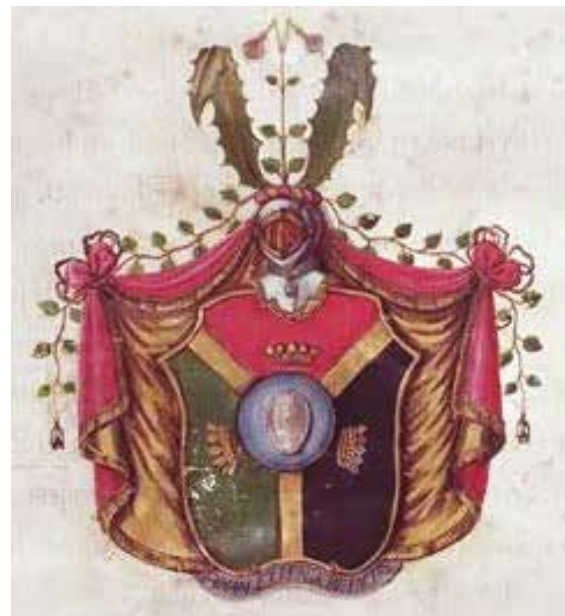
Vi kan, som nevnt over, ikke komme utenom personen Linné når vi skal ta for oss denne planta. Men spørsmålet er så hvor navnet Linné stammer fra? Det er en helt egen historie i seg selv.

Da Linné blei født, var det visstnok ganske uvanlig å ha et etternavn som fulgte familien slik vi har det i dag. I Norge og også i Sverige hadde man en navneskikk som kalles **patronymika**, noe som kanskje kan oversettes omtrent slik: *navn etter fars fornavn*. Det innebærer at man etter fornavnet får et avstammingsnavn som er basert på fars fornavn og med endelsen -son, eller -søn, seinere i historien -sen. For kvinnene ble endelsen -dotter eller -datter. Dette er et forhold som også er kjent fra en del andre kulturer. Det finnes en parallell til patronymikon der ”etternavnet” blei laga på grunnlag av mors fornavn, et såkalt **matronymikon**, men det var langt sjeldnere i bruk.

Ordringen gikk gradvis ut av bruk mellom 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Da kom det et påbud om faste etternavn, og mange patronymika gikk over til å bli faste

slektsnavn. Mange av dem blei også bytta ut med for eksempel gårdsnavn eller andre slektsnavn som så blei etternavn eller familienavn, om en vil.

Far til Carl von Linné het opprinnelig *Nils (Niels) Ingemarsson*, der Ingemarsson var et patronymikon etter navnet til hans far, Ingemar, og ikke noe slektsnavn. Sønnen til Nils skulle så etter den gamle tradisjonen ha hatt navnet *Carl Nilsson (Nielsson)*. Da Nils (Niels) Ingemarsson skulle innskrives som student (han studerte teologi og blei prest i Råshult i Småland), trengte han imidlertid et etternavn. Dette laget han selv, ifølge historien, ved å la seg inspirere av ei stor lind som sto på hjemgården hans, Jonsboda, i Vittaryds sogn i Småland. Han latiniserte like godt det svenske ordet

Carl v. Linné

Etter at Linné ble adlet, fikk han laget et våpenskjold. På dette er linnea med.

lind til **Linnaeus**, som ofte også blir skrevet *Linnæus*, og tok det fulle navnet **Nils Ingemarsson Linnæus**. Dermed blei sønnens navn **Carl Nilsson Linnæus**. På de fleste av publikasjonene sine brukte Carl den latiniserte formen **Carolus Linnaeus** som pleide å stå i genitiv, altså **Caroli Linnaei**. Da han blei adla i 1762 (med tilbakevirkende kraft fra 1757), tok han navnet **Carl von Linné**. På noen av publikasjonene er dette så latinisert til **Carolus a Linne**.

Om årets plante og navnet *Linnaea borealis*

La meg så som en fortsettelse på historia om blomsternavnet **linnea** ta fram et sitat av Klaus Høiland fra hans artikkelserie ”Biologi i 1000 år”. Han skriver:

”Min blomma” kalte Linné den planten som både på norsk og latin bærer hans navn, *linnea*, *Linnaea borealis*. Om dette skriver Linné: ”*Linnea* fick sitt namn bestämt av den berömde Gronovius och är en växt i Lappland, lågvuxen, obetydelig, förbisedd, blommande endast en kort tid; växten er uppkallad efter Linnæus, som liknar den.”
- Uvanlig beskjedent til Linné å være! - For øvrig fikk han laget et eget teservise i porselen prydet med *linnea*.

Ifølge historia var altså ikke beskjedenhet en dyd som plaget Linné i særlig grad!

Vi kjenner vel alle sikkert til det Høiland skriver om at navnet *linnea* er uløselig knytta til vår alles svenske naturforsker Carl von Linné, både det latinske og det norske navnet. Jeg synes da at det kanskje er mest naturlig å si noe om historia omkring opprinnelsen til navnet **Linnaea** som blomsternavn, om hvordan det blei til.

Linné ga seg selv vanen å kalle *linnea* ”vår blomma” (*planta nostra*), men hvordan fikk blomsten så sitt latinske slekts- og artsnavn? Dersom du slår opp i floraen på **Linnaea borealis**, ser du at bak navnet står det en stor L. Det betyr at det er Linné som har gitt *planta* sitt vitenskapelige navn. Imidlertid er dette bare halve sannheten. I de siste utgavene av Lids flora står også slektsnavnet **Linnaea** aleine med en stor ”L.” etter seg. Det er helt feil ifølge historia.

Den som ga planteslekta navnet *Linnaea*, var den nederlandske botanikeren **Jan Frederik Gronovius** (1690-1762) som også var ”medicine doctor” og ”rådsherre” (også kalt senator) i Leiden. Denne Gronovius er kjent for blant annet to floraverk, **Flora virginica** og **Flora orientalis**, og var en av dem som Linné hadde mye kontakt med etter hvert. Linné hadde, som noen av leserne kanskje kjenner til, et lengre opphold i Nederland, og under dette oppholdet omgikk han og Gronovius hverandre. Gronovius blei den som ga Linné hjelp til å få utgitt boka **Systema naturæ**. Den kom ut i 1735. Det er påstått at Linné faktisk

Linnea. Illustrasjon av den svenske botanikeren Johan Wilhelm Palmstruch (1770 – 1811)

ba Gronovius om å gi slekta navnet *Linnaea*, og at Linné seinere selv ga arten navn: *Linnaea borealis* (= nordlig, fra Boreas, nordavinden). Derfor den store L'n bak artsnavnet *Linnaea borealis* L. Bak slektsnavnet *Linnaea* derimot, er det riktigere at det står **Gron.** for Gronovius, slik det gjør i Lids utgaver fram til og med 1979. Rolf Nordhagen (1957) har som autor for slekta *Linnaea* også brukt Gronovius. I både Mathias Numsen Blytts og Axel Blytts flora står det **Gronov.** og slektsnavnet skrives *Linnæa*.

Gud skapade – Linné ordnade

Som vi så innledningsvis, skreiv Linné at linnea er ”en växt i Lappland, lågvuxen, obetydelig, förbisedd, blommande endast en kort tid”. Dette er en grei beskrivelse av det inntrykket en kan få av planta som er valgt som ”årets plante” blant

medlemmene i NBF, på tross av at de som har stemt, har den som sin favoritt blant de forslaga som ble lagt fram. Man kan kanskje undre seg over hvorvidt hans ord, ”blommande endast en kort tid”, også bærer i seg en litt filosofisk betraktning om at vår tid på jorda er kortvarig (han var jo tross alt prestesønn og bar med seg en sterk respekt for religionen om man skal tro historien), selv om han har sine ord i behold når det virkelig gjelder blomstringen. Noen av betraktningene som kommer fram i skriftene hans, er ofte farget av hans forhold til Vårherre, slik jeg oppfatter det.

Linné sees ofte på som en relativt sett moderne vitenskapsmann, men han var fast forankret i kristendommen og trodde fullt og fast på en allmechtig og rettferdig Gud òg. Han skreiv for eksempel:

Du ser at gå confust, som inget såget, hördet. Du ser de wackraste Lilier qwäffas av ogräs. Men här bor en rättwis Gud, som gör hwario rätt. Innocue vivito; numen adest!/Lev oförvitlig, gudomen är nära!/. ... Tror du ej af S/criptura/S/acra/, så tro av experincen. Jag har uppsatt dessa få casus jag mins. Spegla dig i dem och acta dig.

Klaus Høiland tar i sin artikkel opp tanken om Linné og økologi, et fag som først fikk navnet sitt i 1869, mens begrepet ”naturens økonomi” allerede var omtalt av Linné i hans avhandling *Oeconomia Naturae*. Linné definerte denne ”naturens økonomi” på følgende måte:

..Skaperens vise arrangement og plassering av alle ting på en slik måte at de oppfylte deres hensikt for Guds ære og menneskers lykke.

Høiland stiller videre spørsmålet om Linné trodde på evolusjonen. For en vitenskapsmann som Linné, en som forble urokkelig i sin tro på Guds skaperverk og med en slags panteistisk oppfatning av Gud, det at Gud og ”altet” er ett, var det naturlig at han uttalte:

... ty allting hänger på hans finger; vill man kalla honom natur; så felar man ock icke, ty av honom är allting kommet, vil man kalla honom forsyn så säger man ock rätt, ty efter hans vink och vilja går allt.

Biskop Johan Ernst Gunnerus i Trondheim (Se under!) var omtrent samtidig med Linné, og de brevvekslet, men møttes aldri. Linné skriver i ett av sine brev til Gunnerus at han oppfordret han til å anerkjenne ”begge Guds bøker: Bibelen, den åpenbare boken og Naturen.” Linnés tanke var etter hvert at Skaperen kanskje bare hadde skapt ordenene og ”overlatt detaljene med slekter og arter til en selvgående prosess.” Det er her vi finner Linnés grunntanke om at ”Gud skapade – Linné ordnade”.

Derfor var det vel neppe unaturlig for biskopen i Trondheim å oppfordre prestene i bispedømmet sitt til å studere Linné og sende planter til Trondheim.

(Se ellers nettstedet <https://folk.uio.no/klaush/linne.htm> !)

Om årets plante: *Linnaea borealis*

Linnea hørte tidligere til i kaprifolfamilien *Caprifoliaceae*, men arten regnes i dag til en egen familie, linneafamilien *Linnaeaceae*. Enda tidligere, før Linnés dager, blei den forresten regna inn i klokkefamilien *Campanulaceae* og hadde navnet *Campanula serpyllifolia*. Dette navnet bruker også Linné selv i sin bok om hans Lapplandsresa i 1732, og i omtalen av reisa står det i en Wikipedia-artikkel på ”nettet”:

Med sig hade han sin journal, botaniska och ornitologiska manuskript och papper för att pressa växter.

Det tog Linné 11 dagar för att nå Umeå via Gävle (nära Gävle hittade han stora mängder av blomman Campanula serpyllifolia, senare känd som Linnaea borealis, som skulle bli hans favorit.)

Linnea er en dvergbusk med krypende, ofte meterlange stengler med parvis stilte små, runde blad, lett sagtanna i øvre delen. Bladene er vintergrønne. Den finnes i åpen, glissen gammelskog, gjerne med mose og rik på lyng, på bekkekanter i mose, og i veiskråninger. Arten er ikke spesielt næringskrevende. De klokkeformede blomstene henger parvis på lange skaft. (Arnesen skriver at engelskmennene kaller den *twinfloer* siden blomstene som regel opptreer to og to, og at den på tysk kalles *moosglöckchen* (små moseklokker).) De er hvite eller lyst røde av farge, har fem bladfliker, svært korte begerblad og fire støvbærere. Den har en vid utbredelse over hele Norden, men er noe sjeldnere på Sørlandet og Sør-Vestlandet i Norge, samt i deler av Danmark.

Samuel Frederick Gray (1821) gir denne beskrivelsen av linnea:

Stem prostrate, long creeping; leaves petioled; flowers drooping; corolla red or white, variegated,.. (Stilk nedliggende, lang og krypende, blad med korte bladskaft, blomster hengende, kronene røde eller hvite, broket (flerfarget)...

Blomstene skal ha en fin, men svak, duft som det ikke er helt lett å enes om, men Gray skriver:

...smells at night like meadow-sweet. (.. dufter om natten som mjødurte.)

Benjamin Madeira (2005) og Uppsala universitet (2008) beskriver blomstene og lukta slik:

It has small, pink-bellshaped flowers with a delicate scent of vanilla. (Den har små, bjelleformede blomster med en svak, fin duft av vanilje.)

Erik Axel Karlfeldt beskriver duften som anisliknende, men kanskje kommer August Strindberg nærmest (og vakrest) i sin beskrivelse av duften i diktet *Ängslada* i *Trefaldighetsnatten* (Ordalek och småkonst, 1905) der han skriver:

*Men se, nu ljusnar det opp,
en skogsfälla öppnas för ögat;
Stubbarna stå där på rot,
vid rötterna växa det smultron,
Och ini mossornas bädd
syns skyddad den späda Linnean,
Persikoröda små klockor
som dofta af mjölk och af mandel,
fin som en kammarduksnål
i grönskande sammet är stucken;
Stängeln står rak som ett strå,
så nätt, så sirlig, så pyntad.*

Strindberg, som beundret Linné svært mye, skreiv forresten en gang om han:

*Linné var egentligen en poet,
som råkade bli naturforskare.*

Plante med interessant historie

Planta var som nevnt kjent lenge før Linnés tid, helt fra det 16. århundre, men da blei den altså ansett for å være en art i klokkefamilien og

Bildet er hentet fra *Årringen* 2007, Årsskrift nr. 11. Arboretet og Botanisk hage, Milde, Bergen Museum - Universitetet i Bergen.

fikk navnet *Campanula serpyllifolia*. Fægri (1970) skriver at arten blei beskrevet fra Mellom-Europa allerede på slutten av 1500-tallet, og det var den sveitsiske botanikeren Caspar Bauhin (1560 - 1624) som ga den dette navnet i 1596.

Den eldste beskrivelsen fra Norden stammer fra siste halvdel av 1600-tallet. En dansk botaniker, Peder Kylling, offentliggjorde en

ganske god tegning av den i 1673 og kalte den *Nummularia norvegica flore purpureo*. (Se tegningen til venstre.) Han hadde fått tilsendt plantemateriale fra Norge. Noen år seinere blei planta sendt fra Norge til den engelske botanikeren James (Jacobo) Petiver som omtalte arten i 1695* med samme navn som Kylling. Petivers omtale er å finne i verket *Musei Petiveriani centuria prima* som blei utgitt i London av S. Smith og B. Walford.

Petiver skriver på s. 76:

787. *Nummularia Norvegica repens, fol. dentato, floribus geminis.* *Nummularia Norvegica Flore purpurea Act. Med. Hafn. Vol. 2. Obs 130. Fig. An? Campanula serpyllifolia CB. Pr. 35. Fig. My late Friend Mr. Richard Wheeler hath sent me this rare Plant several times from Norway.*

Den siste setningen her er spesielt interessant for oss i TBF siden Richard Wheeler, som var engelskmann og trelasthandler i Porsgrunn på denne tida, var en flittig bidragsyter til Petivers samlinger. (Se Eckblad 1993!)

(*Hos Nordhagen er årstallet angitt å være 1795, noe som sannsynligvis er feil.)

Linnea hos Erik Pontoppidan, Johan Ernst Gunnerus, Hans Strøm og andre, og navnet nårislegras

I Norge er navnet nårislegras et godt kjent og mye brukt navn fra

gammelt av. Det finnes i mange varianter: norislegras, narislegras, nårélsgras, noretlegras, narillgras, nærislegras, marislegras og nareldsgras. (Se nedenfor!)

Nordhagen (1957) mener at dette navnet på linnea er gammelt og skriver at **Jonas Rasmus**, som var sogneprest i Norderhov, nevner det i boka *Norriges Beskrivelse* som blei avsluttet i 1715. (Den blei trykket og utgitt først i 1735.) Nordhagen mener at planta sannsynligvis var kjent i Norge tidligere enn i Sverige.

Flere andre personer innen den norske kirke skulle også komme til å sette spor etter seg i botanikken og beskrivelsen av norsk natur. La oss se på noen av dem, og vi kan starte med kapellanen i Seljord, **Hans Jacob Wille**, som i sin *Beskrivelse over Sillejords Præstegield* (1786) har med ”vår blomma”:

Linnea borealis, *NORISLE GRÆS*, bruger man at smøre paa den Sygdom, *NORISLE* kaldet, og et Decoct heraf drikkes mod samme.

Om sykdommen *NORISLA* skriver han:

NORISLA ere smaae Saar, der gaae om Livet som et Baand, gjør Huden barket, og fuld af ulidelig Kløen; naar den lukker sig ved Navlen, skal den være dødelig, derimod bruges et Decoct af Urten Linnea.

Denne bruken går igjen mange steder i norsk folkemedisin. Legg dessuten merke til at navnet **linnea** nå etter hvert begynner å komme i bruk.

Biskop **Erich Ludvigsen Pontoppidan** (1698 – 1764) var tidligere ute enn Wille. I 1752 kom hans verk *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*. Han skriver om linnea, som han kaller *Numularia sylvestris repens fl.albo.*, på s. 183:

Numularia sylvestris repens fl.albo. Narisle. Pengeblad. Til samme Classe kand maaskee henføres en Norsk Urt, hvis Navn jeg ellers ikke kand finde, men fortæner dog at nævnes, da den efter nogles Forfaring er et herligt Pectorale, og bruges som Thee. Dens hartad Cirkelrunde Blade, som fortil have en saare liden Inscision, ere ikkun halv saa store som eneste Skillinger, sidde 2 og 2 til sammen paa en temmelig lang smal haard og rund Stængel. Blomstene ere som smaa Campanulæ eller klokker med 5 Blade, uden til hvide af Couleur, indentil overstrøede med røde Prikker. Forbemeldte Monfr. Lange, saasom temmelig vel kyndig og curieux in Botanicis, forsikrer sig ingensteds at have seet den uden i Norge, og holder den meget sund for Brystet.

Jeg føler at den gode Pontoppidan her også omtaler en naturlig

variasjon av arten, noe jeg har sett omtalt også andre steder.

Biskop **Johan Ernst Gunnerus** (1718 – 1773) var en norsk biskop og naturforsker, kjent som en av stifterne av **Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab** i Trondheim i 1760. Han utga sin **Flora Norvegica** i to bind, i 1766 (i Trondheim) og i 1772 (i København). Han traff aldri Linné, men de brevvekslet over flere år.

Gunnerus brukte både navnet *Linnæa borealis* med tillegget *floribus geminatus*, og navnene *Nummularia sylvestris*, *repens*, *flore albo* og *Nummularia norvegica flore purpureo*. Med de to siste navnene, aner vi kanskje noe av det som blei nevnt hos Pontoppidan over. (Se også over om Peder Kylling og hans navnebruk!)

Gunnerus føyde også til de norske navnene Norisle, Noretle og Narisle-Græs.

Hans Strøm (1726 – 1797) hørte også til den delen av kirkens folk som interesserte seg for naturforskningen. Han skreiv verket **Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør beliggende i Bergens Stift i Norge**. Det utkom i to bind (1762 og 1766) og blei regnet som en helt ny standard innen naturstudier i Norge.

Strøm skriver i dette verket:

Linnæa floribus geminatis. Voxer allevegne paa Fieldene og andre Biergagtige Stæder; fornemmelig i Fiordene, hvor den kaldes Noretle-Græs og

bruges som et Læge-Middel imod en vis Svaghed, kaldet Neretle eller Norisle (Febris scarlatina) hvilken yttre sig med røde og paa Livet udslaaende Pletter; og menes at være dødelig, naar Pletterne gaae Livet ganske omkring; i hvilket Tilfælde man tager Græsset, medens det er friskt, kaager det i Øl og lægger det saaledes om Livet. Den store Urtekiender Linnæus, af hvilken denne Urt bærer Navn, recommenderer den som den bedste at bruge i Stæden for Thee.

Da Strøm så skiftet kall og blei sogneprest i Eiker (Hokksund), begynte han arbeidet med et nytt verk: **Physisk-Oeconomisk Beskrivelse over Eger – Præstegæld i Aggershuus Stift i Norge**. Dette blei utgitt i København i 1784. Her blir linnea omtalt slik:

Linnæa borealis Norisle-Gras, bruger man her at røge sig med for hovnede Kinder, kaldet Kusme eller Kind-Taske.

I sannhet ennå bruksmåte innen folkemedisinen.

Andre gamle folkelige navn -

Hos Arbo Høeg (1976) står det å lese om linnea:

Få planter har hatt en så utstrakt bruk i folkemedisinen som denne, men praktisk talt bare mot hudsykdommer.

En slik omfattende bruk i folkemedisinen har i sin tur ført til at planta har fått mange lokalnavn rundt om.

Ifølge Aasen skal naarisla være ”en Sygdom med rødligt Udslæt”, og han antyder at det dreier seg om ”Skarlagensfeber (?)”. Nordhagen skriver at ”Risla er i noen dialekter navn på utslett, deriblant helvetesild. Forleddet nå- er visstnok en forkortelse av nåe = dødning, lik.” Også Aasen har med denne forklaringa på første leddet.

I *Bokmålsordboka* (1986) står også ordet nårisla. Første leddet nåe forklares, akkurat som i betydningen hos Aasen og Nordhagen, med dødning, lik, mens risla antas å kunne være i slekt med det norrøne blóðrisa som betyr blodsprenget, og nårisla er forklart som enten helvetesild eller skarlagensfeber som nevnt over.

Men de lokale navna var som nevnt mange. Navn knyttet til sykdommen ”nårisla” er allerede nevnt. Her følger så et lite utvalg av andre norske navn fra blant annet Arbo Høeg (1976) og Aasen (1918):

Voneldgras (voneld = hudsykdom, utslett), *klaagrass* (av klå = klø), *benværksgras*, *torrværksgras* (*turrværk*, *torrværk* = gikt, giktmerter, men også en hevelse som kan likne en byll som ikke bryter ut), *frismegrass* (*frisme* (også *fresme*) = hovenhet, oppsvulmethet, særlig brukt om hovne jur hos kyra), *hvite klokker*, *nyrillsgras*, *antuseldgras*

(*antueld*, d.v.s. *St. Antonseld* som var et navn på helvetesild brukt i Aurland).

Også i Sverige er det kjent mange lokalnavn. Her følger et lite utvalg nevnt hos Lyttkens (1904-1906) og Jenssen – Tusch (1867):

Vindgräs og *vindblommor* (Ångermanland), *benvärksgräs* og *kninablome* (Österbotten), *jordkronor* (Dalsland), *vresgräs*, *ettergräs*, *drefettergräs* (Östergötland), *småraisbliommä* (Älvdalen), *myrtäger*, *giktegräs* (Värmland), *skogmysk* (Småland), *Jungfru Marie barnmössa*, *roholsgräs* (*rohals-*) og *stigholsgräs* (Västerbotten).

Mange av disse navna er selvfølgelig knytta til folkemedisinsk bruk. I dag har de gamle navna gått av moten, og linnea er nå uten tvil det mest brukte navnet rundt om, også i det øvrige Norden.

-og eksempler på bruk av linnea i folkemedisinen

Fægri (1970) skriver at linnea var ei viktig plante innen folkemedisinen i Norge, trolig også i det øvrige Norden. I sin bok *Linnés hälsoörter* skriver Åke Ohlmarks (1984) om linnea:

Ingen enda växt i sin flora har Linné beskrivit så ingående och kärleksfullt som denna, och sådant är ju mänskligt. Han

liksom skämdes för at insätta den på apotekslistan, särskilt nu när den store hollandske läkaren och botanikern Gronovius gett den Linnés eget namn. Men han berättar om dess medicinska betydelse.

Han regner så opp flere anvendelsesområder innen medisinen for denne planta og siterer da den gamle mesteren:

Infusion* på bladen med mjölk är specifikt för vårt folk mot ischias og reumatiska smärtor.

*Med infusjon menes det ”inngyting, påhelling, innsprøyting, især av væskemengder under huden.” (Av ”infus” = ekstrakt eller uttrekk av plantedeler ved påhelling av kokende vann. *Tanums store rettskrivningsordbok*, 8. utg. 1996.)

Videre siterer han Linné:

Österbottningarna kurerar sina fårs såriga fötter med plåster eller baddande, och i röken av den brinnande örten kurerar normännen scharlakansfeber, med en dekokt skabb.

Ohlmarks siterer også den svenske botanikeren Johan Wilhelm Palmstruch (1770 – 1811) som er mest kjent for sitt ”plansjeverk” med botaniske illustrasjoner, *Svensk Botanik*. Den første planta som Palmstruch tegnet og beskrev i dette verket, var nettopp linnea.

I Ångemanland och Uppland är bruket av växten, dels kokt och utvärtes pålagd, dels njuten som dekokt, ansett som det förträffligaste i ovannämnda krämpor (reumatism och ledvärk). I Finland och Sibirien har man även i lika fall använt den til bad. Norges inbyggare, som kalla den norrislegras, nyttja avkoket på växten mot utslag, jämväl mot scharlakansfeber. Bladen kunna även nyttjas som té.

Det går tydelig fram av kjente kilder at det i folkemedisinen hovedsakelig dreier seg om utvortes bruk av linnea, for eksempel gjennom ”vask” og ”påstryk” på huden mot ganske forskjellige plager, eksempelvis eksem. En anvendelsesmåte var også å sette pasienten i et ”røykbad”, det vil si at personen blei plassert under et klede, men med hodet fri, og røyk fra glødende eller brennende linnea blei leda under kledet. På nettsida ”Urtekilden” står det nevnt at denne metoden skulle være et bra middel mot elveblest og sterk kløe av ymse slag. ”Fresme” eller ”frisme” var en hudsykdom med svulster, og da blei en grøt kokt av linnea lagt på sykdomsstedet. Planta blei derfor ofte kalt fresmegras eller beinverksgras. (Se over!) Her nevnes også avkok brukt mot kramper og som øyenvann ved smittsomme øyensykdommer.

Arbo Høeg har også med en rekke andre bruksområder for linnea.

Den blei for eksempel brukt mot hjertekrampe (brukt som te), leddgikt (bade, vaske seg i låg av linnea) og leverplager.

En liten visetekst som en avveksling

Når jeg nå nærmer meg slutten på alt jeg ville si om historien om linnea, kan leserne kanskje også tåle et lite sitat fra den ”taubske” visepoesien:

*Hennes namn det är det
vackraste som jag beskriva kan,
ty Linnéa är det skönaste på
jorden.*

*Det som blomsterkonungen
inunder höga granar fann,
Nogot skönare jag ej beskriva
kan.*

Ja, slik lyder andre verset av Evert Taubes vise ”*Linnéa*” eller ”*Jag har skrivit til min flicka*”.

-og så litt prosaisk hverdags- historie helt til slutt

Helt til slutt vil jeg bli litt mer prosaisk og dra tilbake til det langt mer hverdagslige, selv om jeg nå antar at man nesten må være på alder med forfatteren av denne epistelen for å huske at for en del tiår siden var det faktisk en margarinsort, plantemargarin til alt overmål, som bar navnet *Linnéa*. Hjemme hos oss var den meget høyt skattet som underlag for våre ”husmanspålegg” som var hjemmelaga bringebærsyltetøy, ovnstekt ”lempostei” (barndommens navn på leverpostei) og hjemmerøkt makrill (ikke makrell nei, makrill!).

Linnéa plantemargarin fantes i alle fall fra midten av 60-tallet og fram til et stykke inn på 70-tallet. Den blei produsert av Mesna margarinfabrikk A/L som starta opp i 1934. Fabrikken eksisterer visstnok enda, men den er nå tatt over av Mills, nå når konkurransen fra de store er blitt for stor. For alt jeg vet, finnes Linnéa fortsatt på norske matbord – som margarin.

Kommune- og landskapsblomst

Linnea er for øvrig kommuneblomst for Eidsberg kommune (Østfold), Levanger kommune (Nord-Trøndelag) og Vennesla kommune (Vest-Agder). Dessuten er den også landskapsblomst for det svenske landskapet Småland.

Anvendt litteratur

- Bokmålsordboka*. 1986. I red. Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangensteen. Universitetsforlaget AS.
- Eckblad, Finn Egil. 1993. ”Rød møkkmose fra Porsgrunn til Oxford på 1600-tallet.” *Listéra*, hefte 11, årgang 8. Telemark Botaniske Forening.
- Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
- Gray, Samuel Frederick. 1821. *A natural Arrangement of British Plants, vol. II*. Baldwin, Cradock and Joy. London.
- Gunnerus, Johan Ernst. 1776 og 1772. *Flora Norvegica, Observationibus præsertim œconomicis*. Nidaros (bd.1) og København (bd. 2).
- Hessen, Dag O. 2007. *Carl von Linné*. Gyldendal.
- Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lyttkens, August. 1904-1906. *Svenska växtnamn bd. I*. C.E.Fritzes Bokförlags AB. Stockholm.
- Nordhagen, R. m.fl. 1957. *Våre ville planter, bind VI.1*. Tanum, Oslo.
- Ohlmarks, Å. 1985. *Linnés hälsoörter*. Sjöstrands förlag, Stockholm.
- Petiver, James (Jacobo). 1695. *Musei Petiveriani centuria prima*. S. Smith & B. Walford. London.
- Pontoppidan, Erich L. 1752. *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*. Kiøbenhavn.
- Rasmus, Jonas. 1735. *Norriges Beskrivelse*. Trykt udi H.M. Majsts. og Univ. Bogtrykkerie, af J.J. Høpffner, Kiøbenhavn.
- Strindberg, August. 1905. *Ordalek och småkonst*. Faksimileutg. 1974. Bonniers, Stockholm.
- Strøm, Hans. *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør beliggende i Bergens Stift i Norge*. Utgitt i to bind (1762 og 1766).
- Strøm, Hans. 1784. *Physisk-Oeconomisk Beskrivelse over Eger – Præstegjæld i Aggershuus Stift i Norge, bd.1 og 2*. Sorøe, Danmark.
- Tanums store rettskrivingsordbok*. 1996. Rev.:B. Wangensteen. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Wille, H.J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegjæld i Øvre-Tellemarken i Norge*. Gyldendals Forlag, Ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.
- Aasen, I. 1918. *Norsk Ordbog*. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.

Gjennomleste nettsteder

- <https://vardagslivochtankar.wordpress.com/2013/11/07/jag-vill-ha-carolus-linnaeus-till-bordet/>
- <https://folk.uio.no/klaush/linne.htm>
- http://www.borli.org/index.php?option=com_content&view=article&id=35:linnea-hos-hans-borli&catid=7:nyheter&Itemid=9
- https://nn.wikipedia.org/wiki/Carl_von_Linn%C3%A9
- <https://no.wikipedia.org/wiki/Patronymikon>
- http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/linn_bor.htm
- https://snl.no/Carl_von_Linné
- <https://www.viten.no/biografi/vis.html?tid=891669>
- https://sv.wikipedia.org/wiki/Linn%C3%A9s_lappl%C3%A4ndska_resa
- <http://www.linneamadeira.com/2014/09/linnaea-borealis.html> (B. Madeira 2005)
- http://www2.linnaeus.uu.se/online/animal/1_16.html (Uppsala 2008)
- <http://ordbok.uib.no/perl/ordbok.cgi?OPP=n%C3%A5risla>

”BUROTPATRULJE” LUKET PÅ GVARV

Tora Skjerkholt Aarnes

For pollenallergikere kan burota være et problem. Derfor er det lurt å gå til kamp mot planten der vi oppholder oss mest; i boligområder, rundt skole, barnehage, sykehjem og arbeidsplass.

Det er fortsatt tid for å luke eller slå burot, så ta deg gjerne en tur i nærområdet med hansker og saks. Det er best om du kan rykke planten opp med rota, men når den har

vokst seg svært stor kan det være vanskelig. Da kan saksa være god å ty til. Hvis du er allergisk mot planten skal du ikke gå løs på den etter at den har begynt å blomstre. Da kan du få stort ubehag.

Burotkamp kan bli ekstra hyggelig hvis en kan kombinere lusing med sosialt samvær. Disse spreke personene var med og ryddet utvalgte steder på Gvarv og fangsten ble stor.

Først publisert i Telemarksavisa 23. juni 2016

ORESUGER OG GJØKEBLOD

Norman Hagen

Av og til ser vi unormale/sjeldne/rare ting på planter og trær. Utforskertrangen ligger og lurar og man fotograferer fenomenet. Kanskje kommer forklaringen fram en vakker dag.

12. juni 2016 var jeg med på en TBF-tur til Gransherad. I høgstaudeskog i Holtedalen passerte vi et ungt svartortre som var dekorert med små ulldotter. Dette vakte interesse, og interessen økte da vi så at dottene var i bevegelse. Vi ble enige om at det nok dreide seg om insekter. Dagen etter postet jeg et spørsmål og foto på Spør en biolog (SEB) og fikk flg. svar fra Asbjørn Vestad Eik: *Er ikke helt sikker, men tipper det er en Psylla alni, oresuger. Den blir gjerne kalt ullus.*

Mer info etter Internett-søk: Nymfene av oresuger skiller ut voksaktige filamenter fra bakkroppen – ser ut som bomull. Dette er beskyttelse mot uttørking og predatorer. Når vingene er ferdig utviklet, kvitter de seg med ”bomulls-bekledningen”. Slekten *Psylla* tilhører ordenen nebbmunner og overfamilien sugere.

Jeg har hatt liggende et foto av et bjørkeblad dekorert med et knall rødt belegg. Bildet var tatt 8. juni 2008 ved Lislevatnet mellom Momrak og Fjone i Fyresdal. Jeg kom nylig over et bilde i Artsobservasjoner (AO) som var omtrent identisk. På SEB fantes det spørsmål om tilsvarende funn. En av innsenderne fikk flg. svar fra Svein Bekkum: *...også under navnet ”rød bjørkefiltmidd”, og under det latinske navnet Acalitus longisetosus. Ifølge Wikipedia kommer navnet ”gjøkeblod” av overtroen om at gjøken blør hver gang noen hermer sangen dens.* Mer info etter Internett-søk: klasse edderkoppdyr og underklasse midd. AO

har funn under navnene *Acalitus rudis longisetosus*, *Acalitus rudis* og *Aceria longisetosus*, men godtar ikke navnet *Acalitus longisetosus*.

Institutt for biovitenskap ved Universitetet i Oslo kaller det: *bjørkefiltmidd*, også kalt *gjøkeblod*. Det er et rødfarget filtlag på bjørkeblad (Betula) om våren, forårsaket av *bjørkefiltmidd* (*Eryophyes longisetosus* syn *Aceria longisetosus*). Man trodde i gamle dager ifølge myten at det var gjøken som gulpet opp eller gråt blod når man hermet ko-ko etter den.

Oresuger *Psylla alni* Et individ med vinger, og uten ull, i midten til venstre

”Rød bjørkefiltmidd” *Acalitus rudis longisetosus*

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Gudstjeneste, dikt av <i>Hans Børli</i>	3
I gamle dager, da vi fant hvite skogfruer i bratte ller i Lårdal, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Jomfruland nasjonalpark er opprettet	9
På jakt etter fjellvalmue, av <i>Finn Roar Bruun</i>	10
Blant guder og blomster: Hyasint og hyakinthos, to ting av samme blod?, av <i>Roger Halvorsen</i>	16
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Botanisk odysse i myter, magi och litteratur, av <i>Harry Andersson</i>	22
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	29
Mathias Numsen Blytt – hans tilknytning til Larvik, av <i>Tor Harald Melseth</i>	30
Om linnea <i>Linnaea borealis</i> L., årets plante, og ”blomsterkonungen” Carl von Linné som ga den navn, av <i>Roger Halvorsen</i>	40
”Burotpatrolje” luket på Gvarv, av <i>Tora Skjerkholt Aarnes</i>	54
Oresuger og gjøkeblod, av <i>Norman Hagen</i>	55